

Monika Komaniecka-Łyp

<https://orcid.org/0000-0002-1645-2939>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Krakowie

W SPÓŁPRACIE BIURA „B” MSW Z JEGO ODPOWIEDNIKAMI W SŁUŻBACH BEZPIECZEŃSTWA BLOKU SOWIECKIEGO (PRZYPADK ZSRS, NRD, CSRS I WRL). METODY PRACY I „WYMIANA DOŚWIADCZEŃ OPERACYJNYCH”

Wstęp

Biuro „B” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) PRL należało do jednostek techniczno-operacyjnych. Odpowiadało za prowadzenie obserwacji i wywiadów-ustaleń osób inwigilowanych przez Służbę Bezpieczeństwa (SB) i Milicję Obywatelską (MO). Realizowało zlecenia jednostek operacyjnych oraz prowadziło częściowo pracę operacyjną, np. w hotelach.

Biuro „B” MSW przez cały okres PRL utrzymywało kontakty ze służbami bezpieczeństwa Związku Sowieckiego (KGB¹ – Komitet Bezpieczeństwa Państwowego), Niemieckiej Republiki Demokratycznej (MfS, Stasi: Ministerium für Staatssicherheit – Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego), Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej² (StB: Státní bezpečnost – Służba Bezpieczeństwa Państwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych), Węgierskiej Republiki Ludowej (AVSZ: Állambiztonsági

¹ Ros. KGB – Комитет государственной безопасности. Zob. J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.

² Przed rokiem 1960 Republiki Czechosłowackiej.

Szolgálat – Państwowa Służba Bezpieczeństwa). Charakteryzowały się one różnym natężeniem i stanowiły element współpracy służb bezpieczeństwa poszczególnych krajów, a także szerszego współdziałania na szczeblu przedstawicieli rządu: ministrów spraw wewnętrznych i ministrów spraw zagranicznych.

Jednym z pól, na którym widoczna była współpraca służb, w tym pionów obserwacji, była kwestia mniejszości narodowych w PRL³. W sprawie mniejszości ukraińskiej, litewskiej i białoruskiej SB współpracowała z KGB⁴ i czechosłowacką StB⁵, w sprawie mniejszości niemieckiej – ze wschodnioniemiecką Stasi. Z kolei wszystkie te służby działały w sprawach Polaków przebywających na terytoriach ich krajów. Innym zagadnieniem było zwalczanie opozycji.

Artykuł dotyczy relacji między pionami obserwacji resortów bezpieczeństwa PRL i jej głównych partnerów: Związku Sowieckiego, NRD, Czechosłowacji i Węgier. Temat ten nie był dotąd przedmiotem pogłębianych studiów – ani w kontekście stosunków bilateralnych między poszczególnymi służbami, ani w ramach badań nad służbą obserwacyjną PRL. Artykuł składa się ze wstępu, podsumowania i czterech podrozdziałów, w których autorka próbuje wskazać podobieństwa w funkcjonowaniu poszczególnych pionów obserwacji i różnice między nimi, przede wszystkim między Biurem „B” MSW a odpowiednimi jednostkami służb krajów demokracji ludowej (KDL). Przedmiotem rozważań są również następujące zagadnienia: czy rozwiązania przyjęte w Biurze „B” były wzorowane na tych wdrożonych w ZSRS oraz w pozostałych krajach bloku sowieckiego i czy jakieś osiągnięcia Biura „B” były z kolei interesujące dla służb naszych sąsiadów.

³ *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowościowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnok, Warszawa 2019; J. Hytrek-Hryciuk, J. Syrnok, *Mniejszości narodowe w Polsce wobec fenomenu „Solidarności”* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 7: *Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 461–510.

⁴ *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005; I. Hałagida, „A-O”, „Zakon”, „Wichrzyciele” – *działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec duchowieństwa greckokatolickiego w latach 1944/1945 – 1956/1957* [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hytrek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnok, Wrocław–Warszawa 2011, s. 351–411; *Działania komunistycznych organów bezpieczeństwa przeciwko duchowieństwu greckokatolickiemu w Polsce (1944–1956) (dokumenty)*, oprac. I. Hałagida, Warszawa 2012.

⁵ O. Koutek, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989* [w:] *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji...*, s. 297–334; L. Veselý, *Kilka uwag na temat walki z tzw. banderowcami w powojennej Czechosłowacji* [w:] *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji...*, s. 335–356.

Bazę źródłową artykułu stanowią materiały archiwalne Biura „B” MSW: sprawozdania pionu „B”, raporty i sprawozdania kierownictwa biura do ministra spraw wewnętrznych z wizyt przedstawicieli bratnich służb w MSW lub z rewizyt delegacji polskich w siedzibach tych służb. Dokumentacja dotycząca współpracy ze służbami KDL jest niestety częściowo zdekompletowana. Najlepiej zachowane akta pochodzą z lat osiemdziesiątych, stąd w artykule najwięcej uwagi poświęcono temu właśnie okresowi. Dla pełnego obrazu wzajemnych relacji między służbami konieczne będzie poznanie dokumentacji pionów obserwacji KDL. W artykule zastosowano analizę i krytykę źródeł archiwalnych oraz wykorzystano literaturę, sięgnięto również do metody porównawczej.

Literatura dotycząca struktury, funkcjonowania i kadr ministerstw bezpieczeństwa / spraw wewnętrznych poszczególnych krajów bloku socjalistycznego jest obszerna⁶, dla obecnego zagadnienia najistotniejsze są jednak publikacje podejmujące próby porównania resortów bezpieczeństwa państw bloku sowieckiego⁷. Informacje na temat głównych kierunków działalności służb KDL wraz z literaturą zostały umieszczone w poszczególnych podrozdziałach.

Forma i charakter kontaktów pionów obserwacji służb bezpieczeństwa były bardzo różne. Kierownictwo odbywało wzajemne oficjalne wizyty, najczęściej z okazji różnych świąt państwowych czy jubileuszy. Jednak najczęściej stosowaną formułą były spotkania robocze, których wagę i znaczenie wszyscy dostrzegali, pozwalały one bowiem poznać doświadczenia sąsiednich służb i wykorzystać je na własnym podwórku.

Biuro „B” MSW

Biuro „B” należało do jednostek techniczno-operacyjnych i w strukturze organów bezpieczeństwa PRL wyżej od niego były pozycjonowa-

⁶ W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji PRL (1944–1989). Stan badań*, Warszawa–Kraków 2004; *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, red. A. Ivanšević, A. Kappeler, W. Luka, A. Suppan, Frankfurt am Main 2002.

⁷ Pierwsza była publikacja *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2005, która doczekała się wydania polskojęzycznego: *Czełkiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010, oraz niemieckiego: J. Gieseke, K. Persak, Ł. Kamiński, *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944–1991*, Göttingen 2009. W tych publikacjach dokonano analizy oddzielnie wybranych wschodnioeuropejskich służb, ale nie zastosowano metody analizy porównawczej. Zob. także *Aktiviti NKVD/KGB a spolupraca s tajnymi službami v srednej a východnej Európe 1945–1989*, red. A. Grúňová, Bratislava 2007.

ne pionowy operacyjny. Pion „B” zajmował się prowadzeniem obserwacji, czyli śledzeniem osób lub miejsc, które były przedmiotem zainteresowania Służby Bezpieczeństwa. Od roku 1955 jednostka działała pod nazwą Biuro „B” Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, a następnie od 1957 r. – Biuro „B” MSW. W wojewódzkich komendach Milicji Obywatelskiej / wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych funkcjonowały wydziały „B” i sekcje „B”.

Biuro pełniło funkcję usługową, tzn. realizowało zlecenia pionów operacyjnych na przeprowadzenie obserwacji i wywiadów-ustaleń. Był to jeden z najliczniejszych pionów w resorcie spraw wewnętrznych, a liczba jego funkcjonariuszy wzrastała z każdym rokiem. W 1966 r. liczył on 686 etatów, w 1975 – 887, w 1981 – 967, a w 1984 – 1070. Występowała duża rotacja pracowników: część funkcjonariuszy korzystała z możliwości udania się na emeryturę, część musiała zrezygnować, gdyż nie przeszła okresu próbnego, a część ze względu na trudne warunki pracy przenosiła się do innych pionów. Oprócz funkcjonariuszy do stanu kadrowego wliczano nieetatową służbę obserwacyjną, czyli emerytowanych funkcjonariuszy SB i MO. W 1975 r. Biuro „B” korzystało z pracy 39 rencistów MSW, w 1984 r. ich liczba wzrosła do 69⁸.

Od końca lat pięćdziesiątych Biuro „B” stale się rozwijało. Ze względu na przydział kolejnych zadań powstawały wciąż nowe wydziały, w drugiej połowie lat osiemdziesiątych było ich 16⁹. Główny kierunek pracy biura stanowiła obserwacja dyplomatów z krajów zachodnich i cudzoziemców przebywających czasowo na terenie PRL, rozpracowywanych przez Departament II MSW. Byli oni kontrolowani w ramach kontrwywiadowczego zabezpieczenia terenu polegającego m.in. na nadzorowaniu przejazdów samochodów z tablicami rejestracyjnymi oznaczającymi dyplomatów na terenie Warszawy i miast wojewódzkich¹⁰. Zlecenia z pionu II stanowiły ponad 70 proc. wszystkich zadań pionu „B”.

Oprócz wykonywania zadań *stricte* „usługowych” na początku lat siedemdziesiątych Biuro „B” zajmowało się m.in. pracą operacyjną z osobowymi źródłami informacji w hotelach i z agenturą wykorzystywaną do obserwacji dyplomatów i innych cudzoziemców. Pion „B” w ramach spraw obiektowych prowadził wobec cudzoziemców działania opera-

⁸ M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1957–1990). Przegląd najważniejszych zagadnień* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022, s. 42–43.

⁹ Zob. tabela 1.

¹⁰ P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)*, cz. 1: *Generalia*, Warszawa 2013.

cyjne w hotelach orbisowskich w Warszawie i miastach wojewódzkich. W 1975 r. zabezpieczano 5 hoteli Orbisu w Warszawie: Victoria, Forum, Europejski, Grand i Solec. W 1984 r. Biuro „B” nadzorowało 7 hoteli Orbisu w Warszawie, a wydziały „B” i sekcje „B” wydziałów zabezpieczenia operacyjnego – 194 hotele. W hotelach kontrolowano dyplomatów i innych cudzoziemców, potajemnie przeszukiwano ich bagaże. Biuro „B” MSW prowadziło również obserwację dla Departamentu III zajmującego się zwalczaniem opozycji i Departamentu IV rozpracowującego duchowieństwo i środowiska katolickie¹¹.

Tabela 1. Zadania wydziałów Biura „B” MSW w drugiej połowie lat osiemdziesiątych

Wydziały	Zadania	Metody pracy
Wydziały I–III	obserwacja dla Służby Wywiadu i Kontrwywiadu	obserwacja towarzysząca
Wydziały IV–V	obserwacja dla departamentów III–VI, Biura Studiów i Służby Milicji	
Wydział VI	obserwacja stacjonarna placówek dyplomatycznych, organizacja punktów zakrytych i sprawy legalizacyjne	obserwacja stacjonarna (czyli z zakrytych punktów obserwacyjnych)
Wydział VII	obserwacja miejsc zamieszkania dyplomatów i cudzoziemców	obserwacja agenturalna (przy pomocy osobowych źródeł informacji) obserwacja stacjonarna
Wydział VIII	ewidencja obserwowanych osób i dokumentacja	–
Wydział IX	operacyjne zabezpieczenie hoteli Orbisu	obserwacja agenturalna (przy pomocy osobowych źródeł informacji)
Wydział X	przeprowadzanie wywiadów i ustaleń	wywiad, ustalenie
Wydział XI	obsługa transportowa i samochodowa, dostarczanie sprzętu foto, Szkoła Chorążych Biura „B”	wykorzystanie samochodów w obserwacji
Wydział XII	produkcja środków kamuflujących, fotografia i film, łączność przewodowa i bezprzewodowa	garderoba, szatnia operacyjna, charakteryzacja, fotografia i film, łączność
Wydział XIII	jednostka kontrolna	kontrolowanie jednostek terenowych

¹¹ M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B”...*, s. 65–87.

Wydziały	Zadania	Metody pracy
Wydział XIV	ogólny (nadzór nad sprawami kadrowymi, obiegiem dokumentacji)	–
Wydział XV (Stanowisko Kierowania Biura)	kontrwywiadowcze zabezpieczenie kraju, przygotowanie psów do wykrywania śladów, obsługa systemu „Pantera” (kontrola rozmów telefonicznych osób inwigilowanych na trasach ich poruszania), obsługa fragmentu bazy komputerowej ZSKOB MSW obsługującej Biuro „B”	obserwacja stacjonarna, obserwacja agenturalna, obserwacja z wykorzystaniem psów, kontrola rozmów telefonicznych podczas obserwacji
Wydział XVI	Batalion Specjalny SUSW, który zajmował się ochroną placówek dyplomatycznych	obserwacja placówek dyplomatycznych

Źródło: S. Hermański, *Struktura organizacyjna i zakres działania Biura „B” (obserwacji) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach osiemdziesiątych*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2009, nr 1 (7), s. 129–145; M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1957–1990). Przegląd najważniejszych zagadnień* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022, s. 37–87.

Sposoby prowadzenia obserwacji i metody przy tym stosowane zostały już szczegółowo przebadane i opisane¹². Powyżej – dla ułatwienia zrozumienia tego zagadnienia – została zamieszczona tabela z zadaniami poszczególnych wydziałów Biura „B” i metodami, jakie wykorzystywały one w swojej pracy.

W latach osiemdziesiątych pion „B” musiał się zmierzyć z nowymi wyzwaniami: informatyzacją, wykorzystywaniem telewizji do obserwacji dyplomatów oraz obserwacji w metrze (pierwszą linię zaczęto budować w 1983 r., a oddano do użytku w roku 1995), rozwojem techniki i obsługą odpowiedniego sprzętu fotograficznego, filmowego i łącznościowego. Rozwiązań niektórych problemów poszukiwano... u sąsiednich służb.

¹² Szerzej na temat metod, kierunków działania Biura „B” MSW oraz jego wyposażenia sprzętowego zob. *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, s. 27–35, 73–244; M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B”* ..., s. 37–87; P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg?*...

Związek Sowiecki

Ze względów ideologicznych i praktycznych kierownictwo Biura „B” MSW za najważniejszą uważało współpracę z ZSRS¹³. Nie ulega wątpliwości, że w Polsce struktury aparatu bezpieczeństwa tworzone wg wzorców sowieckich i z udziałem tamtejszej kadry. Przyszli funkcjonariusze byli szkoleni m.in. przez oficerów NKWD (NKGB/MWD/MGB/KGB), do Polski przybyli również doradcy sowieccy, którzy kontrolowali działania władz komunistycznych¹⁴. Wielu funkcjonariuszy uczestniczyło w kursach wywiadowczych i specjalnych w ZSRS, organizowanych przez KGB. Ich celem było wytypowanie grupy najbardziej „perspektywicznych” oficerów, którzy mieli następnie przekazywać informacje Moskwie. Z niektórymi z nich zamierzano nawiązać indywidualną współpracę. Między kwietniem 1954 a kwietniem 1955 r. odbył się Kurs Specjalny KGB, w którym udział wzięła 24-osobowa grupa funkcjonariuszy z różnych jednostek UB. Jednym z nich był Bonifacy Jedynak, dyrektor Biura „B” MSW (1 II 1964 – 31 X 1971)¹⁵. Od 1972 r. w Wyższej Szkole KGB zaczęto organizować cykliczne 10-miesięczne przeszkolenia specjalne. Corocznie w kursie tym uczestniczyło 15 funkcjonariuszy¹⁶.

Warto podkreślić, że określenie „organy/aparat bezpieczeństwa” zostało przejęte z ZSRS, w przeciwieństwie do terminu „służby specjalne”, którym to mianem nazywano służby w krajach demokratycznego Zachodu¹⁷.

¹³ Relacje między służbami polskimi a sowieckimi były przedmiotem częściowych badań, zob. W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, 1917–1991. Справочник*, сост. А.И. Кокурин, Н.В. Петров, Москва 2003; *Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. I*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 3 (2), s. 149–173; *Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. II*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 4 (3), s. 204–223; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki et al., Warszawa 2013.

¹⁴ W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, s. 40–43; M. Korkuć, „Kujbysze-wiaczy” – awangarda UB, „Arcana” 2002, nr 46–47; M. Kurkiewicz, B. Noszczak, *Okiem sowietnika – raport doradcy z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS o pracy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (8 czerwca 1951 r.)*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2010, t. 3, s. 205–219; K. Szwagrzyk, *Kadry aparatu bezpieczeństwa [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 49–53; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

¹⁵ W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, s. 628.

¹⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 1593/3, Notatka dotycząca kształcenia funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa w uczelniach KGB ZSRS, Warszawa, 10 V 1985 r., k. 71–72.

¹⁷ A. Żebrowski, *Polskie służby specjalne w latach 1983–1996. Wybrane aspekty*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica X” 2011, nr 87, s. 158–172.

W pionie obserwacyjnym używano pojęć z języka rosyjskiego, np. maskowanie (z rosyjskiego *maskirowka*), co oznaczało nie tylko ukrywanie wywiadowców przed osobą obserwowaną, lecz także działania operacyjne. Co ciekawe, pojęcie to stosowane było wymiennie z określeniem „kamouflaż”, zaczerpniętym z języka służb zachodnich¹⁸. Funkcjonariusze pionu obserwacyjnego korzystali również z podręczników i opracowań w języku rosyjskim¹⁹.

Pion obserwacji organów bezpieczeństwa ZSRS stanowiły odpowiednio: II Oddział GUGB²⁰ NKWD, V Zarząd MGB²¹ (rewizje, areszty, obserwacja zewnętrzna, ustalenia) oraz VII Zarząd MGB/KGB²².

10 września 1949 r. służba obserwacji i ustaleń została wydzielona z V Zarządu MGB i przekształcona w odrębny VII Zarząd MGB. 13 marca 1954 r. powstał Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) przy Radzie Ministrów ZSRS. Obserwacją zewnętrzną zajmował się VII Zarząd KGB. W zakresie techniki pracy obserwacyjnej KGB wyznaczał standardy całemu blokowi i inicjował wprowadzanie wielu nowości²³.

Pierwsza informacja o wzajemnych kontaktach pionów obserwacji PRL i ZSRS pochodzi z 1959 r., kiedy organizator nowoczesnego pionu obserwacji w MSW PRL płk Michał Drzewiecki przyjmował przedstawicieli kierownictwa Służby Obserwacyjnej KGB. W sprawozdaniu do ministra raportował, że delegacja pozytywnie oceniła zarówno właściwy podział organizacyjny pionu obserwacji, jak i wykorzystywane środki oraz sprzęt: garderobę i elementy charakteryzacji, aparaturę radiową i fotograficzną, transport oraz lokale konspiracyjne. Podsumowując wizytę Sowiec, dyrektor Biura „B” zwrócił uwagę na konieczność prowadzenia dalszej współpracy z krajami demokracji ludowej:

¹⁸ J. Larecki, *Wielki słownik służb specjalnych świata...*, s. 290; F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 191–192.

¹⁹ AIPN, 01245/61, *Metody pracy organów kontrwywiadowczych krajów kapitalistycznych. Inwigilacja (tylko dla obserwacji) – tłumaczenie z języka rosyjskiego*, Warszawa 1976; AIPN, 01299/682, *Informacja o działalności zachodnioniemieckiej służby obserwacji zewnętrznej – opracowanie przetłumaczone z języka rosyjskiego*, 1964; AIPN, 01299/683, *Informacje o działalności organów bezpieczeństwa po linii obserwacji zewnętrznej i ustaleń operacyjnych – opracowanie przetłumaczone z języka rosyjskiego*, 1964.

²⁰ Ros. ГУГБ – Главное управление государственной безопасности (Główny Zarząd Bezpieczeństwa Państwowego).

²¹ Ros. МГБ – Министерство государственной безопасности (Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego).

²² J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata...*, s. 374–375, 404.

²³ *Ibidem*, s. 305–307.

Związkiem Sowieckim, Czechosłowacją i NRD. Wskazał również na potrzebę zakupienia w ZSRS aparatury technicznej, takiej jak radiostacje nasobne i urządzenia noktowizyjne. Planował również w porozumieniu z Departamentem I wysłać pracownika biura do jednego z państw kapitalistycznych, aby zorientować się, w jaki sposób prowadzono obserwację na Zachodzie²⁴.

W połowie października (11–17) 1965 r. w ZSRS przebywała delegacja Biura „B” w składzie: dyrektor Biura „B” MSW płk Bonifacy Jedynak, naczelnicy wydziałów II i IV Biura „B” MSW – płk Wiktor Waliniowski i ppłk Kazimierz Paciorek, naczelnik Wydziału „B” KW MO we Wrocławiu mjr Adam Trzybiński oraz kierownik sekcji Wydziału VI Biura „B” MSW mjr Paweł Gryniuk²⁵. W sprawozdaniu powyjazdowym płk Jedynak stwierdził: „Zasadniczy cel wizyty sprowadzał się w zasadzie do poznania nowych rozwiązań, zarówno w samej koncepcji organizacji pracy, zarówno w samej organizacji pracy, jak również jej technicznego zaplecza. Przyjęcie powyższej zasady pozwoliło na zachowanie roboczego charakteru wizyty i poznania w szczególności tych działów pracy, jak również jej technicznego zaplecza”²⁶.

Dyrektor Biura „B” MSW wskazywał na podobieństwa i różnice w pionach obserwacji służb ZSRS i PRL: „Organizacyjne ustawienie służby obserwacji Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego wiąże się ściśle z profilem pracy operacyjnej poszczególnych jednostek i zasadniczo nie odbiega od założeń organizacyjnych naszej służby. Jednakże płaszczyzna działania operacyjnego i kompetencji służby obserwacji jest zdecydowanie różna”²⁷. Pierwsza różnica polegała na wykorzystywaniu przez VII Zarząd KGB tzw. pracowników nietatowych do prowadzenia pracy obserwacyjnej, czyli śledzenia ludzi i obiektów. Inwigilowano przeważnie zagranicznych dyplomatów, dziennikarzy, przedsiębiorców, naukowców, studentów, turystów, marynarzy, także okresowo kandydatów do pracy w służbach, oficerów wywiadu KGB po dłuższym pobycie za granicą, jak również obywateli ZSRS prowadzących działalność opozycyjną lub

²⁴ AIPN, 1585/4962, Sprawozdania kwartalne i roczne z pracy Biura „B” MSW (1957–1962), Sprawozdanie z całokształtu pracy Biura „B” MSW za 1959 r., b.p.; M. Komanińska-Lyp, *Drzewiecki Michał Antoni [w:] Leksykon ludzi bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022, s. 299–313.

²⁵ AIPN, 1585/5002, Wizyta delegacji Biura „B” w ZSRS (1965), Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Bonifacego Jedynaka do ministra spraw wewnętrznych gen. Mieczysława Moczara z pobytu delegacji służbowej Biura „B” MSW w Związku Sowieckim, Warszawa, 29 X 1965 r., k. 2.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, k. 1.

podejrzewanych o uczestnictwo w takowej²⁸. Praktycznie obserwacją obejmowano kina, teatry, biblioteki, muzea, wystawy, obiekty sportowe. Kadre pracowników nieetatowych stanowili emerytowani funkcjonariusze KGB, milicji i wojska. Dzięki takiemu rozwiązaniu wywiadowcy pionu obserwacji mogli bez obciążeń wykonywać swoje zadania. Druga różnica dotyczyła wyposażenia technicznego: samochodów, radiostacji i teleoptyki. Sprzęt i wyposażenie KGB były lepsze niż te należące do polskich służb. Biuro „B” korzystało z sowieckich miniaturowych aparatów fotograficznych, np. aparatów „Ajax” i „Kropka”, które mogły być ukryte w przedmiotach codziennego użytku i różnych częściach garderoby, np. torbach, torebkach, płaszczach, rękawiczkach, książkach, parasolkach itp.²⁹

Pułkownik Drzewiecki zwrócił uwagę na kwestie łączności – w ZSRS każdy wywiadowca miał przy sobie radiostację. Funkcjonariusze Biura „B” korzystali w tym czasie z radiostacji nasobnej TŁ-2, także będącej produkcji sowieckiej. Problemem była możliwość podsłuchiwania ich rozmów prowadzonych drogą radiową, z czym nie umiała sobie poradzić również polska służba. Częściowym rozwiązaniem było opracowanie przez KGB urządzenia pozwalającego podsłuchiwać rozmowy figurantów w pomieszczeniach zamkniętych, np. w restauracjach³⁰. Kolejnym zagadnieniem, które interesowało polską służbę, było wykorzystywanie telewizji do obserwacji. Okazało się jednak, że koszt operacji był dla ZSRS zbyt duży, co nie pozwalało stosować TV na stałe. Całkiem nową formą pracy KGB było wykorzystywanie psów. Polegało ono na zastosowaniu tzw. mietki, czyli „szpiegowskiego proszku” – składającego się ze specjalnie dobranych chemikaliów, którymi smarowano buty inwigilowanych osób, żeby ułatwić ich tropienie³¹. W Biurze „B” na szerszą skalę zaczęto stosować tę metodę dopiero w latach osiemdziesiątych. Psy po zapachu sztucznego nośnika miały doprowadzić do miejsca

²⁸ L. Pawlikowicz, *Tarcza i miecz – od rozkwitu do upadku. Podstawowe funkcje, struktury, potencjał kadrowy oraz obsada personalna Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1975–1991*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10), s. 32.

²⁹ R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011, s. 94–103; R. Ciupa, *Wykorzystanie aparatów fotograficznych w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w latach 1970–1980* [w:] *Obserwacja w służbie SB...*, s. 89–119.

³⁰ AIPN, 1585/5002, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Bonifacego Jedyńska do ministra spraw wewnętrznych gen. Mieczysława Moczara z pobytu delegacji służbowej Biura „B” MSW w Związku Sowieckim, Warszawa, 29 X 1965 r., k. 5.

³¹ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina I. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, wyd. 2 popr., Poznań 2015, s. 304.

pobytu inwigilowanej osoby albo odtworzyć drogę, którą dana osoba przebyła³².

Ze względu na dominującą pozycję w bloku państw socjalistycznych Związek Sowiecki wyznaczał kierunki współpracy³³. W 1957 r. przy MSW powstała tzw. Grupa Łącznikowa KGB, ponadto przy Ambasadzie ZSRS w Warszawie działała rezydentura (placówka wywiadowcza)³⁴. W latach 1955–1962 Departament I MSW miał w Moskwie rezydenturę kontrwywiadowczą, a od lat sześćdziesiątych funkcjonowała Grupa Operacyjna „Wisła”. Nie były to typowe przedstawicielstwa, ale pod pewnymi względami taką rolę spełniały³⁵.

Od połowy lat siedemdziesiątych aż do końca osiemdziesiątych KGB składał się z 9 zarządów. Była to jedna z największych służb specjalnych świata, która na początku lat dziewięćdziesiątych liczyła 500 tys. funkcjonariuszy³⁶. VII Zarząd KGB składał się z 3 rodzajów służb (Służba „D” – obserwacja figurantów rezydentur dyplomatycznych i Stanowisko Kierowania, Służba „ODP” – ochrona korpusu dyplomatycznego, Służba „TN” – obserwacja pozostałych osób, logistyka, sprzęt) liczących łącznie 20 wydziałów. Cały pion zatrudniał 3–5 tys. funkcjonariuszy³⁷.

Nie wiemy, czy do spotkań roboczych między kierownictwem Biura „B” a przedstawicielami VII Zarządu KGB dochodziło w latach siedemdziesiątych, ponieważ nie dysponujemy dokumentacją na ten temat. W latach osiemdziesiątych odbywały się one w Warszawie (24 listopada

³² M. Komaniecka-Lyp, *Metody i zasady działania Biura „B”...*, s. 54.

³³ S. Weremiuk, *Specyfika stosunków polsko-radzieckich w latach 1944–1991*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, t. 6, nr 11, s. 43–57; S. Cenkiewicz, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Poznań 2011.

³⁴ L. Pawlikowicz, *Organizacja, zadania oraz wybrane problemy funkcjonowania legalnych rezydentur zagranicznych wywiadu KGB w latach 1954–1991*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne” Warszawa 2013, s. 134. O PRL pisze oficer KGB pod przykryciem w Ambasadzie ZSRS w Warszawie, zob. S. Kormilec, *Schylek PRL w oczach oficera KGB. Dziennik niedokończony 1985–1988*, oprac. A. Sobór-Świdorska, Warszawa 2020.

³⁵ *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 52–74.

³⁶ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, London 1990 (wydanie polskie 1999); Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina I...*; *idem*, *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2014; A. Север, А. Колпакиди, *КГБ, Москва 2010*; A. Hilger, *Związek Sowiecki 1945–1991 [w:] Czekiści...*, s. 45–149; P. Piotrowski, *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, Warszawa 2009; L. Pawlikowicz, *Tarcza i miecz...*, s. 11–83; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*

³⁷ A. Hilger, *Związek Sowiecki 1945–1991...*, s. 60. Według zachodnich ośrodków badawczych liczba funkcjonariuszy VII Zarządu wynosiła 3–3,5 tys. Zob. L. Pawlikowicz, *Tarcza i miecz...*, s. 68.

1980³⁸ i w październiku 1987 r.) i w Moskwie (5–8 sierpnia 1986 oraz 19–23 września 1988 r.). Rezultatem rozmów było zapoznanie się obu stron ze strukturą i głównymi kierunkami działania pionów obserwacji.

5–8 sierpnia 1986 r. delegacja Biura „B” złożyła wizytę w Moskwie. W jej skład weszli: dyrektor Biura „B” płk Zenon Daroszewski, naczelnik Wydziału IX płk Jerzy Pilecki, zastępca naczelnika Wydziału XII ppłk Andrzej Turski, starszy inspektor Wydziału XV ppłk Włodzimierz Chmielewski. Ze strony KGB w rozmowach uczestniczyli: naczelnik VII Zarządu KGB mjr Jewgienij Michajłowicz Raszepow, zastępca naczelnika VII Zarządu gen. mjr Giennadij Aleksandrowicz Riabow, zastępca naczelnika Służby „D” płk N. Prochorow, naczelnik Służby „TN” płk Władimir Wasiljewicz Parfionow, naczelnik Wydziału I płk N. Curin, naczelnik Wydziału II płk Walerij Gieorgijewicz Badamianc, naczelnik Wydziału VIII płk Wiktor Pietrowicz Kasatkin. Delegacja została przyjęta przez zastępcę przewodniczącego KGB gen. lejtn. Gienija Jewgienjewicza Agiejewa³⁹.

W skład VII Zarządu KGB wchodziło 11 wydziałów⁴⁰: I – praca operacyjno-obszerniacyjna wobec cudzoziemców z krajów kapitalistycznych (handlowcy, dziennikarze, pracownicy transportu), II – praca obserwacyjno-operacyjna w hotelach i lokalach gastronomicznych, III – praca operacyjna związana z przeciwdziałaniem dywersji ideologicznej wobec dysydentów, nacjonalistów i ich central zagranicznych, IV – ochrona gospodarki narodowej i sił zbrojnych, VI – organizacja punktów zakrytych (PZ), lokali kontaktowych i zaplecze logistyczno-materiałowe, VII – transport, VIII – kontrola jednostek terenowych i opracowywanie analiz operacyjnych, IX – tajność i bezpieczeństwo pracy, X – nabór kadrowy, obsada stałych PZ (teatry, muzea), XI – szkolenie zawodowe, przygotowanie kadry, w tym jej kształcenie w Wyższej Szkole Obserwacji w Leningradzie, XII – polityka kadrowa, sprawy finansowe, mobilizacyjno-obronne (MOB), oddział do zwalczania grup terrorystycznych⁴¹.

Do stałych zadań VII Zarządu należały głównie zadania kontrwywiadowcze. Podkreślano codzienną współpracę funkcjonariusza realizują-

³⁸ Brak dokumentacji z tej wizyty. Zob. AIPN, 0571/39, Pisma robocze dotyczące zabezpieczenia w Biurze „B” MSW delegacji zagranicznych, Pismo zastępcy dyrektora Biura „B” MSW płk. Tadeusza Kosmy do naczelników wydziałów VII, VIII, XII, Warszawa, 13 XI 1980 r., k. 3.

³⁹ AIPN, 01907/128, Delegacje wyjazdów zagranicznych 1985–1989, Sprawozdanie z pobytu w VII Zarządzie KGB w Moskwie, 11 VIII 1986 r., k. 9–19.

⁴⁰ Dane o VII Zarządzie KGB podano na podstawie informacji zgłoszonych przez KGB dla ich kolegów z SB PRL.

⁴¹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w VII Zarządzie KGB w Moskwie, 11 VIII 1986 r., k. 11–12.

cego sprawę i wywiadowcy, który powinien być na bieżąco informowany i szkoleny w zakresie „kontrwywiadowczego zabezpieczenia kraju”. Sowieckie służby rezygnowały z bezpośredniej obserwacji towarzyszącej na rzecz obserwacji punktowej, którą prowadzono, opierając się na stałej sieci posterunków kontroli ruchu drogowego GAI⁴², spełniających funkcje punktów obserwacyjno-sygnalizacyjnych śledzących ruchy figurantów. Było to możliwe dzięki bezpośredniej łączności telefonicznej.

Delegację polską szczególnie interesowała budowa systemów obserwacji telewizyjnej. Rosjanie przygotowali system telewizyjny wokół nowego budynku Ambasady USA w Moskwie⁴³, odstąpili jednak od budowy analogicznego w metrze ze względu na duże nasilenie ruchu, dużą liczbę wyjść i stacji przesiadkowych. Praca wywiadowców w metrze polegała na obserwacji towarzyszącej prowadzonej z wykorzystaniem łączności radiowej. Co ciekawe, na punktach zakrytych KGB wykorzystywał sprzęt wysokiej klasy produkcji zachodniej (magnetowidy, kamery). Łącznie zainstalowano 90 kamer telewizyjnych na PZ, połączonych z punktem odbioru torem kablowym. Nie stosowano łączności radiowej ze względu na brak odpowiednich urządzeń szyfrujących. Służby obserwacyjne VII Zarządu wykorzystywały również psy i sprzęt podsłuchowy kamuflowany (tzw. podrzutki w postaci zmiętych paczek papierosów, kamieni, szmat, skrawków papieru) w miejscach potencjalnych spotkań figurantów. Sprzęt taki znajdował się w wydziałach obserwacyjnych⁴⁴.

Pion obserwacji KGB mógł wykonywać zadania dzięki zaangażowaniu zarówno funkcjonariuszy, jak i służby nieetatowej, która prowadziła pracę obserwacyjną i operacyjną. Polska delegacja zwróciła uwagę na osiągnięcia pionu przy dekonspirowaniu kadrowych pracowników wywiadu. Służba ochrony placówek dyplomatycznych krajów kapitalistycznych VII Zarządu była w stanie wykryć podejmowane przez figurantów działania maskujące, a tym samym doprowadzić do rozpoznania kadrowych pracowników wywiadu i naprowadzania na nich grup obserwacyjnych. KGB zwracał dużą uwagę na technikę operacyjną, która miała bezpośrednio wspomagać wywiadowcę, odgrywającego główną rolę w obser-

⁴² ГАИ – Государственная автомобильная инспекция (Państwowa Kontrola Ruchu Drogowego).

⁴³ Odtajnione dokumenty pokazały, że wokół Ambasady USA w Moskwie Sowieci stosowali już od lat pięćdziesiątych system napromieniowania mikrofalowego. Miał on swoje konsekwencje we wzmożonej zachorowalności pracowników ambasady na białaczkę i raka. Zob. M. Casey, *Tajemnica Kremla. Podejrzane zgony, pobłażliwość Waszyngtonu i niewidzialna broń Moskwy*, <https://wiadomosci.onet.pl/politico/niewidzialna-bron-moskwy-przez-lata-atakowala-promieniowaniem/6e4cmnl>, dostęp 2 XI 2023 r.

⁴⁴ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w VII Zarządzie KGB w Moskwie, 11 VIII 1986 r., k. 11–12.

wacji. Podstawowe zabezpieczenie w środki techniki operacyjnej łącznie z naprawami należało do kompetencji Zarządu Techniki Operacyjnej⁴⁵. Z kolei służba „TN” w ramach VII Zarządu prowadziła tylko niektóre pojedyncze prace instalacyjne czy kamuflażowe⁴⁶.

W październiku 1987 r. do Warszawy przybyli przedstawiciele VII Zarządu KGB (m.in. naczelnik zarządu i naczelnik służby). Podczas wizyty zapoznano ich z funkcjonowaniem wydziałów Biura „B” i wystawą jego sprzętu techniki operacyjnej (zaprezentowano m.in. podstawki⁴⁷ i ruchome punkty zakryte⁴⁸, które wzbudziły zainteresowanie delegacji sowieckiej), pokazano filmy operacyjne. Delegacja zwiedziła również hotel Victoria, gdzie mogła zobaczyć wykorzystanie telewizji i podsłuchu do inwigilacji obcokrajowców⁴⁹.

Wysoko wyspecjalizowaną kadrę funkcjonariuszy zapewniała VII Zarządowi KGB Wyższa Szkoła Obserwacji w Leningradzie. Zarząd sprawował nad nią nadzór merytoryczny – zatwierdzał program, funkcjonariusze szkolili wykładowców. Gdy w PRL Szkoła Chorążych została włączona do Biura „B” MSW, WSO przekazała jej swój podręcznik psychologii⁵⁰. Rozmowy szefostwa Biura „B” i VII Zarządu miały wpływ na decyzje o przekształceniach organizacyjnych w polskiej jednostce, m.in. na wspomniane powyżej przeniesienie Szkoły Chorążych⁵¹. Zaczęto się o to starać już w 1983 r.⁵², a 26 listopada 1986 r. placówka została wydzielona z Wyższej Szkoły Oficerskiej w Legionowie i przeszła pod zarządek Biura „B” jako Szkoła Chorążych Biura „B” MSW. Na mocy zarządzenia organizacyjnego z 9 stycznia 1987 r. stała się integralną częścią

⁴⁵ OTU (Opieratiwno-Tiechniczskoje Uprawlenie) zapewniał techniczne wsparcie innym jednostkom KGB. Współpracował z sowieckimi zakładami technicznymi i laboratoriami w zakresie projektów i produkcji sprzętu. Zob. AIPN, 02777/15, Wywiad sowiecki KGB i GRU, październik 1984 r., s. 65–66.

⁴⁶ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w VII Zarządzie KGB w Moskwie, 11 VIII 1986 r., k. 12–13.

⁴⁷ Podstawki – samochody wyposażone w komplety telewizyjne przeznaczone do rejestracji obrazu.

⁴⁸ Ruchome punkty zakryte (RPZ) / ruchome punkty obserwacyjne (RPO) – samochody marki Nysa i Żuk odpowiednio przygotowane do tajnego fotografowania.

⁴⁹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegacji VII Zarządu KGB ZSRS w Biurze „B” MSW, [październik 1987], k. 60–68.

⁵⁰ AIPN, 055/38, t. 1, Raport dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego do Szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego z pobytu delegacji Biura „B” w Moskwie, wrzesień 1988 r., k. 160–165.

⁵¹ A. Jusupović, *Ośrodki kształcenia chorążych w MSW. Na przykładzie Szkoły Chorążych pionu obserwacji*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10), s. 226.

⁵² AIPN, 1585/5006, Raport dotyczący włączenia Szkoły Chorążych do pionu „B” MSW, Warszawa, 30 V 1983 r., k. 13–14.

Wydziału XI tegoż biura⁵³. W styczniu 1987 r. do Biura „B” włączono Batalion Specjalny KS MO jako nowy Wydział XVI⁵⁴. Te zmiany delegacja sowiecka oceniła pozytywnie, jak również stosowanie „podrzutek” i stopniową rezygnację z obserwacji towarzyszącej na rzecz obserwacji z punktów zakrytych, co zmniejszało ryzyko dekonspiracji⁵⁵. W 1985 r. rozpoczęto wysyłanie funkcjonariuszy Biura „B” na dwumiesięczne kursy w Wyższej Szkole KGB. Program szkolenia obejmował m.in. obserwację zewnętrzną, psychologię w obserwacji, kontrwywiadowcze zabezpieczenie kraju, naukowy komunizm, destrukcyjną działalność wywiadu, kryminalistykę operacyjno-obszerną, techniczno-operacyjne środki łączności, technikę operacyjną w obserwacji⁵⁶.

Ostatnie spotkanie przedstawicieli Biura „B” MSW i VII Zarządu KGB miało miejsce w Moskwie 19–23 września 1988 r. W skład polskiej delegacji wchodził m.in. dyrektor biura płk Daroszewski, jego zastępca ds. organizacyjnych płk Edward Asman oraz komendant Szkoły Chorążych płk Teodor Mańkowski. Ze strony sowieckiej w rozmowach uczestniczyli naczelnik VII Zarządu KGB gen. lejtn. Jewgienij Michajłowicz Raszczepow, zastępca naczelnika VII Zarządu KGB gen. mjr Giennadij Aleksandrowicz Riabow, płk Wiktor Michajłowicz Zorik, naczelnik Służby „D” płk Nikołaj Grigorjewicz Pawłow, naczelnik Służby „TN” płk Władimir Wasiljewicz Parfionow, naczelnik II Oddziału płk Wadim Iwanowicz Nowikow, naczelnik VIII Oddziału płk Wiktor Pietrowicz Kasatkin⁵⁷.

W trakcie tej wizyty przedstawiciele obu służb wymienili się doświadczeniami. Sowiecki VII Zarząd od dwóch lat dysponował nowoczesnym, wyposażonym w komputer centrum koordynowania działań obserwacyjnych, do którego spływały wszystkie informacje od grup obserwacyjnych, z punktów zakrytych, z zabezpieczanych hoteli i restauracji, a także od funkcjonariuszy ruchu drogowego. System komputerowy umożliwiał gromadzenie danych, ich analizę i przetwarzanie. Jedną z jego możliwości był podgląd skierowany na dowolny fragment miasta, w którym znajdował się obserwowany figurant, z opisem usytuowanych tam punktów zakrytych i posterunków GAI⁵⁸. Biuro „B” również mogło się pochwalić nowo-

⁵³ A. Jusupović, *Ośrodki kształcenia chorążych w MSW...*, s. 226–227.

⁵⁴ P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg?*..., s. 122–124.

⁵⁵ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w Zarządzie VII KGB w Moskwie, 11 VIII 1986 r., k. 16.

⁵⁶ AIPN, 1593/3, Notatka dotycząca kształcenia funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa w uczelniach KGB ZSRS, Warszawa, 10 V 1985 r., k. 73–74.

⁵⁷ AIPN, 055/38, t. 1, Raport dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego do Szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego z pobytu delegacji Biura „B” w Moskwie, wrzesień 1988 r., k. 164.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 167.

czesnym systemem informacyjnym – podsystemem ZSKO Biura „C”, czyli ZSKOB. Była to baza komputerowa Zintegrowany System Kartotek Operacyjnych MSW obsługująca Biuro „B”, która umożliwiała wyszukiwanie i analizowanie informacji⁵⁹.

W Związku Sowieckim VII Zarząd KGB rozbudował system strefowej obserwacji telewizyjnej. Za pomocą kamer i punktów zakrytych kontrolowano rejon ambasad USA w Moskwie, tj. placówki nowo wybudowanej i starej⁶⁰. Pion dysponował kamerami telewizyjnymi „Żok-1”, pozwalającymi na prowadzenie obserwacji i rejestrującymi figurantów także w ciemności. Miały one wyższe parametry techniczne w porównaniu z analogicznym sprzętem produkcji węgierskiej. Na wystawie sprzętu techniki operacyjnej używanego podczas obserwacji KGB pokazał polskiej delegacji m.in. nowoczesne urządzenie do kopiowania dokumentów i zdjęć czarno-białych (nowa wersja reproduktora „Zasłon”). Strona sowiecka wyraziła zgodę na przetestowanie tego urządzenia w Polsce⁶¹.

Pułkownik Zenon Daroszewski porównał miejsce pionów obserwacji w strukturze MSW obu krajów. W Związku Sowieckim VII Zarząd KGB był jednostką główną, tzn. zaliczaną do grupy „A” (m.in. ze względu na pracę z osobowymi źródłami informacji), co oznaczało wyższą pensję funkcjonariuszy i możliwość otrzymywania przez nich innych dodatków. Dyrektor Biura „B” w październiku 1987 r. podjął starania o zwiększenie rangi swego pionu w strukturze MSW przez przekształcenie go w Departament VII resortu spraw wewnętrznych i podwyższenie zaszczerowania funkcjonariuszy. Jednym z argumentów było to, że Biuro „B” miało szerszy zakres działania niż VII Zarząd KGB, który nie prowadził pracy z agenturą w miejscach zamieszkania dyplomatów i w hotelach. Nie udało się jednak tego zrealizować⁶².

Oceniając przydatność rozwiązań VII Zarządu KGB, Biuro „B” zwracało szczególną uwagę na stosowanie „podrzutek” i prowadzenie obserwacji z punktów zakrytych, co pozwalało uniknąć dekonspiracji wywiadowców. Pion obserwacji KGB, podobnie jak Biuro „B”, był odpo-

⁵⁹ M. Komaniecka, *Informatyzacja Biura „B” MSW – koncepcje, realizacja, efekty* [w:] *High-tech za żelazną kurtyną. Elektronika, komputery i systemy sterowania w PRL*, red. M. Sikora, współpraca P. Fuglewicz, Katowice–Warszawa 2017, s. 591–610.

⁶⁰ Ambasada USA od 1934 r. mieściła się w Moskwie w budynku przy pl. Czerwonym. W 1953 r. przeniesiono ją do budynku przy ul. Czajkowskiego (obecnie bulwar Nowiński). W 1979 r. rozpoczęto budowę nowego większego budynku pod tym samym adresem. W 1986 r. prace zakończono. Zob. *U. S. Embassy Moscow*, <https://ru.usembassy.gov/embassy-consulates/moscow/>, dostęp 4 XI 2023 r.

⁶¹ H.K. Melton, V. Alekseenko, M.M. Hasco, D. Vreisleben, *The Secret History of KGB Spy Cameras 1945–1995*, Atglen, PA, 2018.

⁶² M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B”*..., s. 47–48.

wiedzialny za fizyczną ochronę placówek dyplomatycznych. Po zakończeniu dwumiesięcznego szkolenia w Szkole Obserwacji Zewnętrznej KGB w Leningradzie w czerwcu 1989 r. dyrektor Daroszewski raportował do ministra spraw wewnętrznych: „Praca naszego i radzieckiego pionu obserwacji opiera się na tych samych zasadach i w podobny sposób są realizowane zadania. Można również stwierdzić, że wyposażenie techniczne pionu »B« w Polsce nie odbiega od wyposażenia służby obserwacji w ZSRR, a w niektórych zakresach wyposażenie jest lepsze, np. u nas częściej stosuje się technikę video”⁶³.

Niemiecka Republika Demokratyczna

Współpraca MSW ze służbami NRD pod względem ważności kontaktów z krajami Układu Warszawskiego plasowała się na drugim miejscu, zaraz po ZSRS. Stasi była jedną z największych służb w bloku sowieckim⁶⁴. Kontakty dwustronne polegały m.in. na wymianie doświadczeń i metod pracy, sprzętu, wspólnym systemie szkolenia oraz na prowadzonych razem działaniach operacyjnych⁶⁵. Tytus Jaskułowski, autor monografii o współpracy MSW i Stasi, stwierdził, że w układzie tym materiałowa i osobowa przewaga służb technicznych MfS (Stasi) była dziesięciokrotna⁶⁶. Z tych względów strona polska chętnie korzystała z sąsiedzkiej pomocy, w zamian oferując ewentualnie teren do operacji i kompetentny personel. Służby NRD były dobrze rozwinięte pod względem techniki operacyjnej, m.in. w dziedzinie fotografii. Współpraca z nimi oznaczała

⁶³ AIPN, 01907/128, Notatka kierownika grupy ppłk. Janusza Nasiadka dotycząca pobytu aktywu kierowniczego pionu „B” MSW na wyższym kursie podnoszenia kwalifikacji w Szkole Obserwacji Zewnętrznej KGB w Leningradzie w okresie 21 IV – 17 VI 1989 r., k. 138.

⁶⁴ D. Childs, R. Popplewell, *The Stasi. The East German Intelligence and Security Service*, Springer 2016; J. Gieseke, *The History of The Stasi. East Germany's Secret Police, 1945–1990*, Oxford, NY, 2014; Ch. River, *The Stasi. The History and Legacy of East Germany's Secret Police Agency*, CreateSpace Independent Publishing Platform 2018; M. Wolf, A. McElvoy, *Człowiek bez twarzy. Autobiografia szefa STASI*, tłum. K. Dmoch, Warszawa 1999. Zob. także film *Życie na podsłuchu*, reż. F. Henckel von Donnersmarck, 2006.

⁶⁵ W. Borodziej, *Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwa NRD wobec PRL. Wstępny zarys problematyki* [w:] *Polska – Niemcy – Europa. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Holzera*, Warszawa 2000; M. Tantzsch, „Zaczynamy tworzyć nowe, dobre tradycje we współpracy”. *O kontaktach tajnych służb PRL i NRD na podstawie akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwa NRD* [w:] *Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD a Polską w latach 1949–1990*, red. B. Kerski, A. Kotula, K. Ruchniewicz, K. Wóycicki, Wrocław 2009.

⁶⁶ T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014, s. 239.

realne korzyści dla MSW – w Niemczech Wschodnich zaopatrywano się w różne materiały, np. sprzęt fotograficzny.

Jaskułowski udowadnia, że Stasi strzegła informacji i niechętnie się nimi dzieliła. Świadczy o tym komentarz kierownictwa służb do raportu z grudnia 1983 r., napisanego w trakcie wspólnej operacji „Wolke” („Obłok”) dotyczącej ambasady USA w Warszawie: „Należy zachowywać ścisłą tajemnicę, także wobec przyjaciół, po to, aby nie zostały naruszone nasze interesy. Z tego powodu nie jest dopuszczalne udostępnianie naszej techniki stronie polskiej”⁶⁷. MSW z zasady nie ułatwiała Stasi działań na terenie Polski, ponieważ penetracja kraju przez obcą służbę, nawet sąsiednią i z jednego bloku ideologicznego, nie była w jego interesie. Dopiero w 1980 r. Polska wydała zgodę na utworzenie Grupy Operacyjnej Warszawa – legalnej rezydentury Stasi⁶⁸. Aktywność służb niemieckich na terenie PRL nasilała się szczególnie podczas kryzysów, a były nimi powstanie NSZZ „Solidarność” oraz otwarta konfrontacja z ruchem związkowym i wprowadzenie stanu wojennego⁶⁹. Wyrazem nieufności we wzajemnych kontaktach była sprawa wywiadu elektronicznego, który Stasi prowadziła wobec PRL w przededniu stanu wojennego⁷⁰. Innym przykładem działań wschodnioniemieckiej służby w PRL była sprawa tzw. raportu Kiszczaka, czyli zbioru dokumentów przygotowanych w 1984 r. na polecenie ówczesnego ministra spraw wewnętrznych dla Moskwy. Jeszcze w 1984 r. udało się agentom Stasi przejąć go z ambasady sowieckiej w Warszawie⁷¹.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 246.

⁶⁸ M. Tantzsch, *Grupy operacyjne Stasi w krajach bloku wschodniego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 1 (9), s. 43–61; T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było...*, s. 13.

⁶⁹ F. Gańczak, *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981*, Warszawa 2017; F. Gańczak, T. Jaskułowski, K. Knoch, P. Abryszeński, E. Pejaś, *Raporty Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec–grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020; B. Schaefer, *Wschodnioniemiecka Stasi, Kościół katolicki i „Solidarność” w latach 1978–1989* [w:] *Świat wobec „Solidarności” 1980–1989*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013, s. 142–147; M. Tantzsch, *Was in Polen geschieht, ist für die DDR eine Lebensfrage! – Das MfS und die polnische Krise 1980/1981* [w:] *Materialien der Enquete Kommission. Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland*, Baden-Baden 1995; A. Zechenter, *Towarzysz Atlas donosi... Działania Stasi w PRL przeciwko Solidarności w 1981 r. Rola ambasady NRD w Warszawie (cz. 1)*, „Arcana” 2009, nr 86–87; *idem*, *Towarzysz Atlas donosi... Działania Stasi w PRL przeciwko Solidarności w 1981 r. Rola ambasady NRD w Warszawie (cz. 2)*, „Arcana” 2010, nr 92–93.

⁷⁰ T. Jaskułowski, „Praca jest czasochłonna, monotonna i nie przynosi konkretnych rezultatów” – nasłuch wywiadowczy Stasi w PRL w latach 1980–1981 na tle współpracy MSW i MfS, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2011, nr 19, s. 110–127.

⁷¹ W. Sawicki, *Raport Kiszczaka dla Moskwy, czyli czego nie powiedział minister Widacki*, Kraków 2002; W. Sawicki, *Współpraca Wojciecha Jaruzelskiego z organami Informacji*

Obserwacją w ramach MfS NRD zajmował się Hauptabteilung VIII (HA VIII)⁷². Wzajemne kontakty Biura „B” MSW i HA VIII zostały nawiązane w 1975 r.⁷³ Dokumentacja MSW dostarcza informacji o spotkaniach roboczych obu pionów, które miały miejsce w latach osiemdziesiątych. Doszło wówczas do co najmniej dwóch wizyt delegacji Biura „B” MSW w Departamencie VIII MfS: 26–29 września 1983⁷⁴ oraz 16–19 września 1986 r. Z kolei w październiku 1988 r. przedstawiciele Departamentu VIII MfS NRD przebywali w Biurze „B”, a w maju 1987 r. Szkołę Chorążych Biura „B” MSW wizytował kierownik Szkoły Oficerskiej Służby Obserwacji w Halle.

Od 16 do 19 września 1986 r. dyrektor Biura „B” MSW Zenon Daroszewski, naczelnik Wydziału XV płk Zenon Cichecki i zastępca naczelnika Wydziału XII ppłk Andrzej Turski przebywali z wizytą w pionie VIII MfS NRD. Ze strony niemieckiej w spotkaniach brali udział dyrektor HA VIII mjr Karli Coburger, jego dwaj zastępcy – płk Richard Lindner i płk Günter Stetefeld, oraz naczelnicy wydziałów: ppłk Peter Rauscher (Wydziału Ogólnego), ppłk Kitner (Wydziału I), mjr Erich Arnold (Wydziału X) i Thomas Kratzat (Wydziału XI)⁷⁵.

Od 17 do 19 października 1988 r. w Biurze „B” MSW przebywała delegacja HA VIII MfS NRD w składzie: szef Służby Obserwacji gen. mjr Karli Coburger, naczelnik Wydziału ppłk Werner Ulbricht, naczelnik Wydziału XI ppłk Thomas Kratzat. W imieniu Biura „B” gości podejmowali dyrektor płk Zenon Daroszewski, jego zastępca ds. operacyjnych płk Edward Asman, zastępca, a zarazem komendant Szkoły Chorążych Biura „B” MSW płk Teodor Mańkowski, zastępca ds. polityczno-wychowawczych płk Stanisław Buczma, zastępca ds. technicznych ppłk Janusz Poleciński oraz naczelnicy wydziałów I, VIII–IX, XI–XV⁷⁶.

Wojskowej w świetle materiałów wschodniemieckiej Stasi. Studium źródłoznawcze, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3 (10); J. Widacki, Czego nie powiedział gen. Kiszczak?, Warszawa 1992.

⁷² A. Schmole, *Hauptabteilung VIII Beobachtung Ermittlung/ HA VIII*, <https://www.stasi-unterlagen-archiv.de/mfs-lexikon/detail/hauptabteilung-viii-beobachtung-ermittlung-ha-viii/>, dostęp 13 VII 2023 r.

⁷³ AIPN, 01907/117, Współpraca zagraniczna 1987–1988, Pismo dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Czesława Żmudy, Warszawa, 21 I 1988 r., k. 4–5; T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było...*, s. 249.

⁷⁴ Brak szerszych informacji o wizycie.

⁷⁵ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w Departamencie VIII MBP w Berlinie, październik 1986 r., k. 20.

⁷⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji Departamentu VIII Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD, Warszawa, 24 X 1988 r., k. 120–125.

W trakcie dwóch wizyt przedstawiciele Biura „B” w NRD strony zapoznały się ze strukturą organizacyjną pionów obserwacji obu krajów, metodami prowadzenia obserwacji, zapleczem technicznym i szkoleniem kadr. W połowie lat osiemdziesiątych HA VIII MfS składał się z 14 wydziałów, przede wszystkim obserwacyjnych. Wydział I prowadził obserwacje dla kontrwywiadu (90 funkcjonariuszy), a specjalny referat (ok. 30 osób) zajmował się organizacją tworzonych doraźnie ruchomych punktów obserwacyjnych w postaci samochodów osobowych, ciężarowych, przyczep kempingowych i bagażowych. Wydział III odpowiadał za ruch graniczny (150 osób), Wydział IV – za obserwację dróg tranzytowych i terenu (25 osób). Współpracował przy tym z Wydziałem VIII w 15 okręgach, wykorzystywał grupę wyspecjalizowanych w zakresie obserwacji instruktorów odpowiedzialnych za poszczególne okręgi. W gestii Wydziału V były misje wojskowe (75 funkcjonariuszy), Wydziału VI – obserwacja służb specjalnych i obywateli NRD na terenie obszarów operacyjnych. Wydział X zajmował się obserwacją dyplomatów i korespondentów (130 funkcjonariuszy), Wydział XII – podziemiem politycznym i turystyką „polityczną” (100 osób). Koordynował również działania Wydziału I U umiejscowionego w MSW, który prowadził obserwację w środowiskach kryminalnych, aferowych, przemytniczych i miał odpowiedniki w terenie. Wydział XIII odpowiadał za ustalenia, a Wydział XIV za wykrywanie i dokumentację.

Pozostałe wydziały stanowiły zaplecze logistyczne i organizacyjne dla prowadzonych działań obserwacyjnych. Wydział II (50 funkcjonariuszy) prowadził tajne i jawne przeszukania na zlecenie jednostek głównych, Wydział VIII (70 funkcjonariuszy) zajmował się zaopatrzeniem i sprawami administracyjno-gospodarczymi, Wydział IX (70 osób) transportem, a Wydział XI (45 osób) techniką. Poza tym w skład pionu obserwacji wchodziły: Centralne Stanowisko Kierowania – 55 funkcjonariuszy, Szkoła Obserwacji – 35, Grupa Dyrektora – 20. Wydziały terenowe (w tym w okręgu „Berlin”) liczyły 100–250 osób. Stan etatowy HA VIII i wydziałów terenowych pod koniec 1986 r. wynosił ok. 1850⁷⁷. Według innych danych w 1989 r. w tym pionie w centrali i placówkach terenowych pracowało łącznie 4500 osób⁷⁸.

Pion obserwacji MfS NRD miał wysoką rangę – był tzw. departamentem liniowym, a nie jednostką techniczno-usługową, jak Zarząd Łączności czy Zarząd Techniki Operacyjnej. HA VIII MfS w większym stopniu niż

⁷⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z pobytu w Departamencie VIII MBP w Berlinie, październik 1986 r., k. 21–23.

⁷⁸ J. Gieseke, *Niemiecka Republika Demokratyczna* [w:] *Czekiści...*, s. 347.

Biuro „B” MSW zajmował się prowadzeniem obserwacji, a mniej pracą operacyjną (tzn. nie prowadził pracy w hotelach). Do jego najważniejszych zadań należały działania kontrwywiadowcze w tzw. obszarze operacyjnym obejmującym Berlin, RFN i kraje zachodnie, czym zajmowały się wydziały VI, XIII i XIV. Dysponowały one własnym zakonspirowanym ośrodkiem szkoleniowym, zlokalizowanym przy autostradzie tranzytowej Berlin–RFN (krypt. „Sosna”)⁷⁹.

HA VIII odchodził od obserwacji towarzyszącej na rzecz rozbudowy systemu strefowo-punktowego i wykorzystywania sieci PZ i kamer telewizyjnych. W pobliżu każdego obiektu stałego był zlokalizowany punkt dowodzenia, z którego prowadzono obserwację stacjonarną oraz rozpoczynano śledzenie figurantów. Nie prowadzono obserwacji w metrze, jedynie w koniecznych przypadkach śledzono konkretne osoby (obserwacja towarzysząca). Wynikało to m.in. ze specyficznego położenia Berlina i łatwości przekraczania granicy przez cudzoziemców, przez co głównym zainteresowaniem objęte były trasy na przejściach granicznych⁸⁰.

Do obserwacji nocnych HA VIII stosował kamuflaże (przenośne i nasobne) bazujące na technice podczerwieni. Wykorzystywano również kamuflaże telewizyjne przystosowane do umieszczenia w ziemi (z peryskopem). Na PZ funkcjonariusze stosowali aparaty fotograficzne własnej produkcji (kamera GSK) z układem sterowania (z zewnętrznego pulpitu) oraz pracującym w podczerwieni detektorem ruchu (Graudicator 14517), który umożliwiał automatyczne wykonanie zdjęć w przypadku ruchu w polu widzenia⁸¹. Ze względu na konspirację i specyficzne położenie Berlina stosowana była łączność przewodowa od wywiadowcy do PZ i z PZ do systemu kierowania. Rozmów nie szyfrowano, wykorzystywano jedynie systemy kodowe. HA VIII dysponował ruchomą, kamuflowaną bazą łączności, usytuowaną na zabudowanym samochodzie ciężarowym, który był używany podczas operacji terenowych (np. pod legendą robót leśnych, drogowych) i stanowił pomieszczenie sztabu operacji. Wykorzystywany był szczególnie w akcjach przeciwdziałania penetracji terenowej misji wojskowych. HA VIII stosował środki maskowania pojazdów, np. takie jak nanoszenie łatwo zmywalnych

⁷⁹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w Departamencie VIII MBP w Berlinie, październik 1986 r., k. 24.

⁸⁰ *Ibidem*, k. 24; *ibidem*, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji Departamentu VIII Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD, Warszawa, 24 X 1988 r., k. 132.

⁸¹ H.K. Melton, M.M. Hasco, D. Vreisleben, *The Secret History of STASI Spy Cameras. 1945–1989*, Schiffer Publishing Ltd. 2020.

napisów. Próbkę farb przekazano stronie polskiej – jako wzór do opracowania nowych⁸².

W raportach do ministra spraw wewnętrznych dyrektor Biura „B” pisał, że kierownictwo HA VIII MfS NRD wysoko oceniło działania biura w zakresie wykorzystania bazy technicznej podczas obserwacji (m.in. użycie podstawek, co sprzyjało konspiracji działań)⁸³. Podczas wzajemnych wizyt wymieniano się doświadczeniami dotyczącymi prowadzenia obserwacji, metod pracy, używanego sprzętu, zasad szkolenia. Podczas wizyty delegacji HA VIII w Biurze „B” w październiku 1988 r. Niemcy zapoznali się z organizacją pracy operacyjnej w hotelu Grand oraz systemem technicznego zabezpieczenia za pomocą telewizji i podsłuchu. Biuro „B” dzieliło się informacjami, pokazywało sprzęt swoim kolegom ze Stasi, m.in. radiokompas umożliwiający namierzanie figuranta poruszającego się samochodem, podstawki, kamuflaże do kolorowych kamer TV, uniwersalny zestaw TV do pracy w punktach zakrytych oraz środek umożliwiający odczytywanie treści korespondencji bez otwierania kopert⁸⁴.

Jednym z wymiernych aspektów współpracy były sprawy związane ze sprzętem wykorzystywanym w obserwacji. Podobnie jak w Biurze „B”, w HA VIII stosowany był sprzęt importowany (TV i fotograficzny) oraz własny, produkcji Zarządu Techniki Operacyjnej Stasi. Wydział techniki operacyjnej HA VIII opracowywał tylko jednostkowe urządzenia (modele kamuflaży, kontenery) i zajmował się instalowaniem sprzętu telewizyjnego na PZ, a także podczas zabezpieczania akcji specjalnych. HA VIII nie dysponował bazą filmowo-telewizyjną umożliwiającą realizację własnych filmów dokumentalno-szkoleniowych i fabularnych. Biuro „B” mogło się pochwalić większymi osiągnięciami: funkcjonował Zespół Filmowy „Sektor”, który przygotował kilkadziesiąt filmów⁸⁵. Kierownictwo niemieckiej obserwacji było zainteresowane doświadczeniami Biura „B” w tym zakresie, a także chciało wypożyczyć filmy szkoleniowe.

Polskie MSW kupowało od NRD nowoczesny sprzęt fotograficzny i łącznościowy, np. aparaty „Pentacon Super” z 1971 r. wykorzystywane

⁸² AIPN, 01907/128, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji Departamentu VIII Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD, Warszawa, 24 X 1988 r., k. 125.

⁸³ *Ibidem*, k. 132.

⁸⁴ *Ibidem*, k. 130–131.

⁸⁵ R. Poboży, „Byliśmy filmowcami...” *Film w resorcie spraw wewnętrznych [w:] Obserwacja w służbie SB...*, s. 121–138.

w punktach zakrytych⁸⁶. W 1985 r. Biuro „B” zamówiło 9 kompletów urządzeń nadawczo-odbiorczych do TV (typ 1914 i 1915). Sprzętu nie otrzymano, ponieważ strona niemiecka przestała wytwarzać te konkretne modele⁸⁷. Kiedy w 1987 r. NRD uruchomiło produkcję urządzeń nowej generacji (typ 31940 oraz 31941), kierownictwo HA VIII zobowiązało się przekazać stronie polskiej nadajniki do przetestowania (czego jednak nie uczyniło). MfS – ze względu na łatwość poruszania się na tym terenie – było również pośrednikiem dla polskiego MSW przy zakupie części i podzespołów w RFN. HA VIII nie ujawniał całości posiadanego sprzętu, zasłaniając się tajemnicą państwową⁸⁸.

28–30 maja 1987 r. w Szkole Chorążych Biura „B” MSW przebywał kierownik Szkoły Oficerskiej MfS NRD Werner Hünich. Zapoznał się ze szkoleniem słuchaczy – stacjonarnym i zaocznym – oraz programem nauczania placówki (obejmującym następujące przedmioty: obserwacja zewnętrzna, metodyka pracy operacyjnej, fotografia operacyjna, łączność radiowa), a także z systemem podnoszenia kwalifikacji zawodowych na poziomie wyższym (oficerska szkoła wyższa)⁸⁹.

Doświadczenia Stasi wskazywały na konieczność posiadania w pion obserwacji własnej specjalistycznej szkoły, która zapewniłaby odpowiednie przygotowanie wywiadowców. Pion obserwacji MfS miał własną Szkołę Obserwacji w Halle zorganizowaną na wzór szkoły KGB ZSRS w Leningradzie. Nie miała ona statusu szkoły wyższej, tylko profil typowo zawodowy. Cykl szkolenia obejmował 3 lata, z tym że 50 proc. czasu słuchacze przebywali w szkole, a resztę – w wydziałach obserwacyjnych na tzw. praktykach. Jego ukończenie zapewniało uzyskanie pierwszego stopnia oficerskiego⁹⁰. W maju 1987 r. podczas spotkania komendanta Szkoły Obserwacji MfS NRD z kierownictwem Szkoły Chorążych Biura „B” MSW zapadła decyzja o utrzymywaniu stałych kontaktów między placówkami⁹¹.

⁸⁶ R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011, s. 81–89.

⁸⁷ AIPN, 01907/117, Pismo dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Czesława Żmudy, Warszawa, 21 I 1988 r., k. 4–5.

⁸⁸ T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było...*, s. 238–259.

⁸⁹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegata MBP NRD tow. Wernera Hünicha 28–30 V 1987 r. w Szkole Chorążych Biura „B” MSW, Warszawa, lipiec 1987 r., k. 49–50.

⁹⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pobytu w Departamencie VIII MBP w Berlinie, październik 1986 r., k. 25–26.

⁹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pobytu delegata MBP NRD tow. Wernera Hünicha w dniach 28–30 V 1987 r. w Szkole Chorążych Biura „B” MSW, Warszawa, lipiec 1987 r., k. 50.

Bazując na doświadczeniach służb NRD, także Biuro „B” uznało za słuszne wykorzystanie systemów telewizyjnych do obserwacji oraz stosowanie „podrzutek” do podsłuchu rozmów w miejscach publicznych. Funkcjonariusze Stasi wykorzystywali telewizję do „podejmowania pod obserwację” figurantów na przejściach granicznych, rozważano więc zainstalowanie w hali przylotów lotniska Okęcie systemu kamer TV w takim samym celu⁹².

Ważnym tematem rozmów była współpraca pionów obserwacji obu krajów dotycząca prowadzenia obserwacji długoterminowych – chodziło głównie o dyplomatów poza granicami kraju. W dokumentacji SB można przeczytać, że to kierownictwo HA VIII „poruszało sprawę ciągłości obserwacji ważnych figurantów przekraczających granicę NRD i Polski”⁹³. HA VIII uważała za istotne spotkania delegacji służb obserwacji krajów socjalistycznych w celu wymiany doświadczeń w zakresie taktyki i techniki obserwacji. Podsumowaniem rozmów była propozycja zorganizowania konferencji pionów obserwacji wszystkich krajów socjalistycznych, co pozwoliłoby wypracować nowe metody obserwacji i wytyczyć kierunki działania⁹⁴. Mimo deklaracji do takiego spotkania nie doszło.

Biuro „B” dzięki kontaktom ze wschodnioniemiecką Stasi zwróciło baczniejszą uwagę na rozwój techniki operacyjnej, m.in. techniki podczerwieni do kamuflaży w warunkach pracy nocnej, oraz na zwiększenie liczby kamuflaży fotograficznych i telewizyjnych, rozwój podstawek TV i RPZ. Dostrzeżono konieczność zróżnicowania pojazdów wykorzystywanych w obserwacji (wzorem Stasi zamierzano używać przyczep, motocykli, samochodów produkcji zachodniej, trabantów w wersji inwalidzkiej). Ważnym ogniwem w systemie konspiracji pozostawała łączność. Aby zminimalizować ryzyko, unikano pracy w standardowych sieciach łączności bezprzewodowej, a koncentrowano się na rozbudowie różnego rodzaju minisieci. Zwrócono również uwagę na alternatywne sposoby łączności (wizualną, za pomocą znaków umownych itp.)⁹⁵.

⁹² AIPN, 01907/117, Pismo dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Czesława Żmudy, Warszawa, 21 I 1988 r., k. 132–133; AIPN, 01907/128, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji Departamentu VIII Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD, Warszawa, 24 X 1988 r., k. 135.

⁹³ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu w Departamencie VIII MBP w Berlinie, październik 1986 r., k. 26.

⁹⁴ *Ibidem*, k. 26; *ibidem*, Sprawozdanie dyrektora Biura „B” MSW płk. Zenona Daroszewskiego z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji Departamentu VIII Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD, Warszawa, 24 X 1988 r., k. 133.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 125.

Czechosłowacja

Na szeroko rozumianych relacjach polsko-czechosłowackich⁹⁶ w znacznym stopniu zaważyła interwencja wojsk PRL w sierpniu 1968 r. w Czechosłowacji⁹⁷. Działania Służby Bezpieczeństwa Państwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Státní bezpečnost – StB)⁹⁸ były skoncentrowane przede wszystkim na zwalczaniu opozycji i różnych form oporu społecznego, m.in. samizdatu i drugiego obiegu wydawniczego⁹⁹. Powstanie NSZZ „Solidarność” w Polsce i aktywność związku do czasu wprowadzenia stanu wojennego były uważane przez służby CSRS za zagrożenie, ponieważ obawiały się one podobnych wystąpień społecznych na własnym terenie¹⁰⁰.

Dyrektor Biura „B” MSW, oceniając w 1989 r. przebieg współpracy, uznał ją za bardzo owocną: „Kontakty między polskimi a czechosłowackimi służbami są bardzo pożyteczne, a obie strony odnoszą z nich konkretne korzyści, głównie na odcinkach wymiany doświadczeń dotyczących taktyki działań obserwacji oraz wyposażenia obydwu służb w sprzęt

⁹⁶ A. Essen, *Stosunki polsko-czeskie (czechosłowackie) w polskiej historiografii po 2000 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2011, nr 1 (1), s. 187–199; Ł. Kamiński, *Czeska historiografia dziejów najnowszych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 1 (5), s. 373–383; N. Zavacká, *Słowacka historiografia dziejów najnowszych od 1990 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (3), s. 351–360.

⁹⁷ *Aparat bezpieczeństwa, propaganda a Praska Wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej. Praga, 7–9 września 2008*, red. M.M. Szwykowska-Rey, Praha 2009; *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, oprac. Ł. Kamiński, G. Majchrzak, Warszawa 2008; L. Pajórek, *Polska a Praska Wiosna. Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, Warszawa 1998.

⁹⁸ P. Błażek, P. Žáček, *Czechosłowacja* [w:] *Czeekiści...*, s. 248–258 (tutaj obszerna bibliografia); M. Churáň *et al.*, *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*, Praha 2000; E. Koudelka, *Státní bezpečnosti 1954–1968. Základní údaje*, Praha 1993; P. Žáček, *ŠtB na Slovensku za „normalizácie”. Agónia komunistickéj moci v zvodkách tajne polície*, Bratislava 2002.

⁹⁹ *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztold-Seń, N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2016; *Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989*, cz. 1–2, red. P. Błażek, P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2007; *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1–2, przyg. I. Baeva *et al.*, oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2009; J. Walczak, *Solidarność Polsko-Czechosłowacka (SPCz). Współpraca opozycji antykomunistycznej z Polski i Czechosłowacji w latach 1978–1990*, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki. Studia z Nauk Społecznych” 2010, nr 3, s. 119–133.

¹⁰⁰ P. Błażek, *Służba Bezpieczeństwa Państwowego a Polacy w Czechosłowacji na początku lat osiemdziesiątych XX w.* [w:] *Internacjonalizm...*, s. 515–524; *idem*, *Czechosłowacja a kryzys w Polsce w latach 1980–1981* [w:] *Świat wobec „Solidarności”...*, s. 148–160; *Przed i po 13 grudnia...*

techniki operacyjnej”¹⁰¹. Były to spotkania robocze: pierwsze odbyło się w 1983 r.¹⁰², następnie 3–6 czerwca 1985 r. delegacja Biura „B” przebywała w IV Zarządzie StB CSRS, a dwa lata później 29 czerwca – 1 lipca 1987 r. doszło do rewizyty w Polsce delegacji IV Zarządu. Członkowie delegacji Biura „B” byli zainteresowani głównie następującymi zagadnieniami: taktyką prowadzenia obserwacji, wykorzystaniem telewizji i sprzętu fotograficznego oraz środkami łączności.

Pion obserwacji StB, czyli IV Zarząd (inwigilacji) StB¹⁰³, liczył w połowie lat osiemdziesiątych 820 pracowników i składał się z 8 wydziałów. Wydział I (280 funkcjonariuszy) prowadził obserwację pracowników placówek dyplomatycznych krajów kapitalistycznych. W gestii Wydziału II (100 pracowników) była obserwacja i dokumentowanie ruchu figurantów ze stałych punktów zakrytych. Część funkcjonariuszy pracowała w umundurowaniu przy ochronie placówek dyplomatycznych (w tym całodobowo przy przedstawicielstwach USA, RFN i Chin). Wydział III (180 funkcjonariuszy) zajmował się ochroną gospodarki narodowej i opozycją. Do zadań Wydziału IV (50 pracowników) należało szkolenie młodych funkcjonariuszy, funkcjonowały w nim również sekcje metod kryminalistycznych oraz wykorzystywania psów w procesie obserwacji. Wydział V (30 pracowników) był odpowiedzialny za pracę operacyjną w hotelach (zabezpieczał 12 hoteli w standardzie międzynarodowym i 16 w krajowym). Wydział VI (36 pracowników) zaopatrywał jednostki w sprzęt techniczny: łącznościowy, fotograficzny i telewizyjny. Wydział VII (150 funkcjonariuszy) odpowiadał za transport, zaopatrzenie materiałowo-techniczne i utrzymywanie budynków we właściwym stanie technicznym. Wydział VIII (22 pracowników) zajmował się sprawami kadrowymi, analityką i planowaniem¹⁰⁴.

Czechosłowacki IV Zarząd miał szczególne osiągnięcia we wdrażaniu systemu obserwacji telewizyjnej wokół placówek dyplomatycznych i w ruchu miejskim. Od 1977 r. funkcjonował telewizyjny system obserwacji strefowej, tras oraz obiektów hotelowych. Zainstalowano 80 kamer TV (stałe niekamufLOWANE) wokół przedstawicielstw głównych państw NATO oraz na trasach w centralnej części miasta. Kamery przy drogach dojazdowych do obiektów nie były ukrywane i oficjalnie służyły do ochrony placówek dyplomatycznych przed napadami i grabieżami, zastępowa-

¹⁰¹ AIPN, 01907/128, Pismo dyrektora Biura „B” płk. Zenona Daroszewskiego do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Czesława Żmudy, Warszawa, 2 II 1989 r., k. 141.

¹⁰² Brak dokumentacji z tych spotkań.

¹⁰³ P. Błażek, P. Žáček, *Czechosłowacja...*, s. 248–258.

¹⁰⁴ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegacji Biura „B” MSW w IV Departamencie KBN CSRS, Warszawa, 19 VI 1985 r., k. 2–3.

ły niejako posterunki ochronne. Punkt obserwacyjny obsługiwało dwóch pracowników, którzy kontrolowali 18 monitorów. Wykorzystywano sprzęt japońskich firm Sony i Hitachi, kamery produkcji krajowej „K 110”, a także centralki i wzmacniacze TV duńskiej firmy Video Electronic. Umożliwiały one przesyłanie sygnału wizyjnego na odległość do 1,5 km linią telefoniczną. Obserwacja prowadzona była z jednego punktu, gdzie znajdowały się monitory „zbierające” sygnał z poszczególnych kamer. Mniej ważne placówki były zabezpieczane przez służby mundurowe, czyli etatowych pracowników IV Zarządu. Drugi system obserwacji TV umożliwiał kontrolę ruchu figurantów po mieście. Realizowano go poprzez skoncentrowanie kamer TV w określonych punktach miasta, przez które wyjeżdżający z placówek dyplomaci musieli przejechać. Obraz z tych kamer był przekazywany na poszczególne podpunkty i stanowisko centralne. Pracownik takiego punktu mógł wybrać i zarejestrować dowolny obraz oraz przełączyć zdalnie kamery¹⁰⁵.

Zorganizowana w ten sposób obserwacja pozwalała zrezygnować ze stosowania na tych odcinkach obserwacji towarzyszącej. Samochody oczekiwaly na sygnał w określonych rejonach miasta – obserwację podejmowano wtedy, gdy osoba opuściła obszar kontrolowany telewizją. Hotele były zabezpieczane telewizją przemysłową¹⁰⁶. W czerwcu 1985 r. delegacja Biura „B” mogła przetestować system obserwacji części parterowej hotelu Intercontinental (wejścia, recepcja, restauracja). Kontrolę prowadzono za pomocą sześciu ukrytych kamer, a dodatkowo podsłuchu pokojowego, telefonicznego i podglądu. Dokumentacja telewizyjna była oparta na systemie Beta-Max, jednak do 1990 r. zamierzano się z niego wycofać i zakupić kasety VHS. Reporterskie kamery firmy Sony wykorzystywano stacjonarnie. Do tajnego fotografowania stosowano aparaty: „Robert-Star 50”, „Ajax”, „Robot-Elektronik” i „Tessina”, ale nie używano kamuflaży nasobnych (takich jak pasy, krawaty, ubrania)¹⁰⁷.

Każdy wydział obserwacyjny IV Zarządu oraz niektóre wydziały terenowe były wyposażone w dwie podstawki TV w samochodach marki Łada. Kamery instalowano na stałe, a do transmisji sygnału wizyjnego stosowano łącza UKF produkcji NRD, podobnie jak w Biurze „B” MSW. Łączność odbywała się na paśmie ok. 80 MHz (połączenia simplex i duosimplex). Używano radiotelefonów nasobnych i przewoźnych produkcji krajowej,

¹⁰⁵ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegacji Biura „B” MSW w IV Departamencie KBN CSRS, Warszawa, 19 VI 1985 r., k. 7–8.

¹⁰⁶ Inaczej: monitoring wizyjny – system pozwalający na śledzenie z odległości obrazu rejestrowanego przez rejestratory i kamery przemysłowe.

¹⁰⁷ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegacji Biura „B” MSW w IV Departamencie KBN CSRS, Warszawa, 19 VI 1985 r., k. 7–8.

natomiast bazowe kupowano od firmy Storno. W prosty sposób rozwiązano problem łączności w metrze. Wywiadowcy mieli możliwość komunikowania się na stacjach metra w odległości do 100 m od centrali radiowej. Przesyłanie informacji ze wszystkich stacji do wydziałów obserwacyjnych IV Zarządu odbywało się za pomocą linii telefonicznych. Dyspozytor uczestniczył w przekazywaniu informacji do grup obserwacyjnych¹⁰⁸.

IV Zarząd dysponował również urządzeniami do kontroli i rejestracji rozmów telefonicznych z automatów miejskich. Do systemu podłączonych było ok. 4 tys. budek telefonicznych z podziałem na 40 części po 100 numerów i możliwością jednoczesnej rejestracji 40 rozmów. Istniała możliwość zdalnego zakłócenia rozmowy, co powodowało konieczność ponownego wybrania numeru przez abonenta. Każda budka miała nad drzwiami umieszczony numer identyfikacyjny, co ułatwiało określenie jej umiejscowienia w sieci telefonicznej miasta. Pracownik obserwacji przekazywał drogą radiową namiary na budkę, z której figurant podejmował rozmowę telefoniczną. W Biurze „B” funkcjonował podobny system „Pantera”, pozwalający kontrolować rozmowy telefoniczne osób inwigilowanych i obsługujący jednocześnie do 300 numerów automatów telefonicznych na trasach poruszania się obserwowanych¹⁰⁹. Znacznie większe osiągnięcia w tym temacie odniosło MfS, ponieważ sterowane komputerowo systemy podsłuchowe w NRD rejestrowały na poziomie całego kraju oraz w ruchu międzynarodowym kilkukrotnie większą liczbę połączeń. MfS zamierzało również stworzyć „sieć lądowej radiokomunikacji ruchomej” ze stosownym systemem szyfrowania przekazywanych za jej pomocą informacji¹¹⁰.

W czerwcu 1985 r. dyrektor Biura „B” stwierdził, że doświadczenia służb czechosłowackich w pełni potwierdziły zasadność użycia TV do obserwacji: „Wdrożony w CSRS system jest bardzo zbliżony do opracowanego systemu obserwacji dla potrzeb Biura »B« MSW. Elastyczne wykorzystywanie sił i środków w procesie obserwacji gwarantuje skuteczną dezinformację przeciwnika – element do wykorzystania w pracy Biura »B« MSW (pozorowana praca w eterze, prowadzenie łączności na różnych kanałach, częste zmiany grup obserwacyjnych i numerów rejestracyjnych używanych samochodów)”¹¹¹. Zasugerował również, że obserwacja w metrze zastosowana przez IV Zarząd może stanowić podstawę do opracowania podobnego programu dla Biura „B”. Kierownictwo

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ M. Komaniecka-Łyp, *Metody i zasady działania Biura „B”...*, s. 41.

¹¹⁰ T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było...*, s. 251.

¹¹¹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z pobytu delegacji Biura „B” MSW w IV Departamencie KBN CSRS, Warszawa, 19 VI 1985 r., k. 8.

pieniu rozważało możliwość zakupu sprzętu produkcji CSRS. Wzorując się na czechosłowackich służbach, Biuro „B” wprowadziło do łączności 12 kanałów używanych jednocześnie, co miało służyć dezinformacji¹¹².

Od 29 czerwca do 1 lipca 1987 r. w Polsce przebywała delegacja IV Zarządu StB¹¹³. Ostatniego dnia wizyty w Wydziale XII Biura „B” MSW zorganizowano prezentację sprzętu techniki operacyjnej. Członkowie delegacji zapoznali się także z organizacją pracy Stanowiska Kierowania Biura „B” oraz filmami z cyklu „ABC wywiadowcy – znaki umowne, BPM, Zorza-II”, pokazującymi pracę obserwacyjną. Zwiedzili hotel Victoria, Salę Tradycji Biura „B” oraz Szkołę Chorążych¹¹⁴. Szczególnie interesowały ich system obiegu informacji (z poszczególnych wydziałów biura i jednostek terenowych do Stanowiska Kierowania), oraz wyposażenie Biura „B” w sprzęt techniczny¹¹⁵.

Naczelnik Wydziału XII Biura „B” płk Henryk Zieliński stwierdził, że sprzęt techniki operacyjnej wywarł na delegacji StB wielkie wrażenie: „Skrupulatnie notowali wszelkie dane techniczne urządzeń i szkicowali ich rozwiązania”¹¹⁶. Bardzo pozytywnie potraktowali przyjęty przez Biuro „B” kierunek rozwoju, tzn. przejście na małogabarytowe kamery CCD (firmy Aqua), kamuflowane w saszetkach, neserach, torbach turystycznych, a także magnetowidy systemu 8 mm i stosowanie kolorowej dokumentacji TV. Dokumentacja z tej wizyty pokazuje, że Biuro „B” chętnie dzieliło się zarówno wiedzą, jak i zdobyczami techniki. Z najważniejszych urządzeń fotograficznych i łącznościowych delegacji pokazano kamuflaż fotograficzne aparatów „Tessina” i „Robot”, unikatowy zestaw do telewizyjnej dokumentacji nocnej firmy Bosch, zestaw do utrwalania i obróbki obrazu TV firmy Blaupunkt, japońskie urządzenie do kopiowania obrazu TV na papier. Ponadto zaprezentowano podstawkę TV marki Nysa oraz bezosobową podstawkę auto Fiat 126 z bezprzewodową transmisją obrazu na PZ lub RPZ. Wśród środków łączności delegacja wyróżniła PSW (przystawkę selektywnego wywołania)¹¹⁷ do utajniania korespondencji oraz

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, Tezy na spotkanie z delegacją IV Departamentu Zespołu Narodowego Bezpieczeństwa, b.d.; *ibidem*, Zainteresowania delegacji IV Departamentu Zespołu Narodowego Bezpieczeństwa, b.d.

¹¹⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie z pobytu w Biurze „B” MSW delegacji MSW CSRS, Warszawa, 29 VII 1987 r., k. 52–53.

¹¹⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa naczelnika Wydziału XII Biura „B” MSW płk. Henryka Zielińskiego, Warszawa, 14 VII 1987 r., k. 47–48.

¹¹⁶ *Ibidem*, k. 48.

¹¹⁷ Urządzenie służące do nadawania i odbioru zakodowanych sygnałów za pośrednictwem radiotelefonu lub aparatu telefonicznego. Zob. AIPN, 01521/1578, t. 4, „Biuletyn Biuro »B« MSW” 1981, nr 28 (VII), s. 73.

urządzenie do śledzenia ruchów pojazdów RKS (radiokompas samochodowy). Biuro „B” pokazało również chemiczne materiały do znakowania przedmiotów powszechnego użytku, służące ich późniejszej identyfikacji, które były wykorzystywane do inwigilacji opozycji. Ciekawe były również środki do szybkiego nanoszenia i zmywania napisów z powierzchni lakierowanych w celu zmiany wystroju lub legendy¹¹⁸ samochodów (np. nazwa firmy, adres użytkownika). Podsumowując tę wizytę, naczelnik Wydziału XII Biura „B” stwierdził: „Zgromadzony nowy o dużej funkcjonalności sprzęt w sposób jednoznaczny odzwierciedlił delegacji nasze kierunki rozwoju oraz dynamikę utechnicznienia obserwacji w porównaniu z rokiem 1983 – poprzednią wizytą delegacji z CSRS”¹¹⁹.

Węgry

W latach 1962–1990 węgierską służbę bezpieczeństwa (Állambiztonsági Szolgálat – AVSZ) stanowił Zarząd III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Belügyminisztérium)¹²⁰. Po rewolucji 1956 r. aparat bezpieczeństwa zajmował się zwalczaniem Kościoła katolickiego, oporu społecznego i opozycji politycznej¹²¹, od początku lat siedemdziesiątych prowadzono także działania wobec samizdatu i drugiego obiegu wydawniczego¹²². Podczas zimnej wojny Węgry były azylem dla radykalnych organizacji, węgierskie służby udzielały bowiem poparcia międzynarodowemu terroryzmowi aż do lat osiemdziesiątych. Dopiero wówczas znani terroryści, m.in. „Carlos” i Abu Abbas z Frontu Wyzwolenia Palestyny, zostali wydaleny z Węgier¹²³.

Dla służb obu krajów przełomowe były dwa wydarzenia: powstanie 1956 r. na Węgrzech, a w Polsce narodziny Solidarności¹²⁴. Obie

¹¹⁸ Legenda – fikcyjne lub częściowo fikcyjne uzasadnienie jakiegoś faktu lub zjawiska wymyślone na potrzeby konspiracji prawdziwej wersji wydarzeń przed osobami spoza resortu.

¹¹⁹ AIPN, 01907/128, Notatka służbowa naczelnika Wydziału XII Biura „B” MSW płk. Henryka Zielińskiego, Warszawa, 14 VII 1987 r., k. 48.

¹²⁰ K. Ungváry, G. Tabajdi, *Węgry* [w:] *Czełści...* , s. 528–585.

¹²¹ T. Kopyś, *Współpraca polskiej i węgierskiej opozycji w latach osiemdziesiątych XX w.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2010, nr 2 (16), s. 51–75; M. Mitrovits, *Zakazane kontakty. Współpraca opozycji polskiej i węgierskiej 1976–1989*, tłum. S. Brzeziński, Warszawa 2022, s. 217–226.

¹²² G. Danyi, *Szuka obdarowywania. Praktyki kulturowe wczesnego samizdatu na przykładzie węgierskiego czasopisma artystycznego* [w:] *Drugi obieg w PRL...* ; J. Ołazek, *Drugi obieg wydawniczy w PRL i samizdat w innych państwach bloku sowieckiego: podobieństwa, różnice, wzajemne wpływy* [w:] *Drugi obieg w PRL...* , s. 15–57.

¹²³ W. Beres, J. Skoczyła, *General Kiszczak mówi... prawie wszystko*, Warszawa 1991, s. 97; P. Gasztold, *PRL, blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm: uwarunkowania tajnych relacji w okresie zimnej wojny*, „Terroryzm. Studia, analizy, prewencja” 2022, nr 3, s. 101.

¹²⁴ *Przed i po 13 grudnia...*

służby współpracowały w zakresie inwigilacji naukowców, prowadziły wspólne operacje wywiadowcze zarówno wobec swoich obywateli, jak i agentów wywiadu innych państw. W okresie stanu wojennego wywiad węgierski wspierał polskie służby w rozpracowywaniu struktur NSZZ „Solidarność” na Zachodzie (np. brukselskiego biura Solidarności)¹²⁵.

Prowadzeniem obserwacji zajmował się Departament Główny III/V (operacyjno-techniczny) MSW¹²⁶. Relacje pionu obserwacji Służby Bezpieczeństwa PRL z ich odpowiednikiem na Węgrzech były oceniane przez polskie służby jako bardzo dobre. Dyrektor Biura „B” stwierdził, że współpracę służb polsko-węgierskich „cechuje szczerść i otwartość, szczególnie w zakresie wymiany doświadczeń w stosowaniu nowych rozwiązań organizacyjnych i technicznych przez obserwację zewnętrzną”¹²⁷. Opinię tę potwierdził szef MSW gen. Czesław Kiszczyk¹²⁸. Trudno określić, kiedy pion obserwacji obu krajów nawiązały wzajemne kontakty. Miały one formę spotkań roboczych. Dysponujemy dokumentacją dotyczącą ich przebiegu, która pochodzi z lat osiemdziesiątych, nie oznacza to jednak, że do takich spotkań nie dochodziło wcześniej. Być może odpowiedź na to pytanie kryje się w aktach Departamentu Głównego III/V. Wiemy na pewno, że w listopadzie 1986 r. miała miejsce wizyta delegacji węgierskiego pionu obserwacji w Biurze „B”, a w maju 1988 r. w WRL przebywało kierownictwo Biura „B”.

W połowie maja 1988 r. delegacja Biura „B”, w składzie: dyrektor Daroszewski, zastępca dyrektora płk Edward Asman, naczelnik Wydziału VII ppłk Jerzy Groberek, gościła na Węgrzech. Delegację przyjmował dyrektor Departamentu Głównego III/V, jego zastępcy ds. obserwacji i ds. technicznych oraz naczelnicy wydziałów (amerykańskiego, ds. opozycji, technicznego, analitycznego). W czasie rozmów wymieniono informacje na temat głównych kierunków pracy obserwacyjnej, realizowanych przez obie strony. Dyrektor pionu obserwacyjnego Belügyminisztérium podkreślił, że praca podległej mu jednostki była skoncentrowana „na odcinku amerykańskim” i polegała na monitorowaniu działań rezydentury CIA umiejscowionej w Ambasadzie USA w Budapeszcie. Placówka ta liczyła 36 pracowników dyplomatycznych,

¹²⁵ T. Kopyś, *Stosunki polsko-węgierskie w latach 1945–1970*, Kraków 2015, s. 403–406.

¹²⁶ Był on również odpowiedzialny za produkcję sprzętu operacyjnego, radiokontrywiad, dekryptaż, kontrolę przesyłek pocztowych. Zob. K. Ungváry, G. Tabajdi, *Węgry...*, s. 529.

¹²⁷ AIPN, 01907/128, Pismo dyrektora Biura „B” MSW do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych, Warszawa, 18 VI 1988 r., k. 112.

¹²⁸ W. Bereś, J. Skoczylas, *General Kiszczyk mówi...*, s. 97.

z których 9 podlegało zabezpieczeniu. Do operacyjnego zabezpieczenia wykorzystywano system 24 kamer rozmieszczonych wokół budynku oraz „punkty zakrycia” (w PRL – punkty zakryte) wokół miejsc zamieszkania dyplomatów. Do łączności wykorzystywano 12 kanałów używanych jednocześnie przez grupy obserwacyjne, co miało służyć dezinformacji¹²⁹.

Drugim istotnym obszarem działań pionu obserwacji węgierskich służb było kontrolowanie opozycji. Dyrektor Biura „B” stwierdził, że Departament Główny III/V „posiada pełne rozpoznanie zasięgu działania opozycji i ich działaczy” oraz „dane o wzajemnych powiązaniach” z opozycją w PRL¹³⁰.

Pion obserwacyjny składał się z wydziałów obserwacyjnych i techniczno-analitycznych. Wydział techniczny zapewniał sprzęt do obserwacji (łączność, aparaty fotograficzne, kamery). Wydział analityczny zajmował się gromadzeniem i przetwarzaniem danych dla potrzeb obserwacji oraz Stanowiska Kierowania, które monitorowało działania obserwacyjne i korzystało z komputerowej bazy informacyjnej.

W sprawozdaniu z pobytu polskiej delegacji na Węgrzech dyrektor Biura „B” MSW scharakteryzował pracę tamtejszego pionu obserwacji. Zwrócił uwagę na to, że Departament Główny III/V nie zajmował się kontrwywiadowczym zabezpieczeniem kraju oraz pracą operacyjną w hotelach. Dysponował rozwiniętą bazą informatyczną i był wyposażony w sprzęt komputerowy. System informatyczny był wykorzystywany w pracy codziennej oraz do kontrolowania przejścia granicznego między Austrią a Węgrami. Z nowinek technicznych, którymi dysponowali węgierscy koledzy, niezwykle pożądanym przez Biuro „B” MSW okazało się urządzenie kamuflowane w zegarku elektronicznym, które służyło do łączności wywiadowcy ze Stanowiskiem Kierowania. Polecenia dla wywiadowcy i informacje zwrotne były podawane kodem cyfrowym, który się pojawiał na wyświetlaczu elektronicznym, co całkowicie wykluczało możliwość podsłuchania rozmów. Węgierskie służby dbały szczególnie o konspirację. System 24 kamer stacjonarnych zabezpieczających amerykańską placówkę dyplomatyczną pozwalał odsunąć wywiadowców na znaczną odległość od obiektu. Zapobiegać dekonspirowaniu wywiadowców miało również stworzenie dla pracowników pionu obserwacji wyłącznego ośrodka wczasowego nad Balatonem, niezależnego od bazy wypoczynkowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, mogącego pomieścić jednorazowo 100 osób. W tym ośrodku odpoczy-

¹²⁹ AIPN, 01907/128, Sprawozdanie z rozmów delegacji Biura „B” MSW PRL z kierownictwem Biura „B” Węgierskiej Republiki Ludowej, Warszawa, 27 V 1988 r., k. 96–104.

¹³⁰ *Ibidem*.

wali również funkcjonariusze służb bezpieczeństwa Bułgarii i Czechosłowacji¹³¹.

Kierownictwo Departamentu Głównego III/V MSW zdawało sobie sprawę z własnych ograniczeń. Wskazywano na konieczność unowocześnienia sprzętu technicznego, głównie łącznościowego i telewizyjnego. Służby węgierskie zamierzały kupić w ZSRS do kamer telewizyjnych tzw. system powiększania kropki – urządzenie umożliwiające powiększenie wybranego fragmentu obrazu. Dyrektor Biura „B” zwrócił uwagę na to, że Węgrzy posługiwali się sprzętem produkcji własnej, który był gorszy jakościowo od polskiego. Mimo to Biuro „B” rozważało możliwość zakupu sprzętu telewizyjnego oraz łącznościowego produkcji węgierskiej. Nie udało się znaleźć potwierdzenia, że sprzęt taki został kupiony¹³².

Podsumowanie

Kontakty pionów obserwacji służb bezpieczeństwa krajów demokracji ludowej miały charakter roboczy i były nastawione głównie na wymianę informacji o metodach prowadzenia obserwacji i wykorzystywanym sprzęcie. Raporty z wizyt delegacji pełne są zapewnień o przyjaźni, ale wzajemne stosunki mogły odbiegać od tych deklaracji. Do pełnego obrazu sąsiedzkich relacji niezbędne jest poznanie archiwów każdej ze służb. Dokumentacja sprawozdawcza pionu „B” MSW stanowi ważne, aczkolwiek wtórne źródło do poznania struktur, kadr i metod działania pionów obserwacji sowieckiego KGB, wschodniemieckiej Stasi, czechosłowackiej StB i węgierskiego Állambiztonsági Szolgálat. Informacje ze spotkań z ich przedstawicielami są przefiltrowane przez spojrzenie kierownictwa Biura „B” MSW.

Biuro „B” MSW wykorzystywało doświadczenia sąsiednich służb w zakresie wymiany informacji, a także w sprawach organizacyjnych i technicznych (sprzętowych). Wzorując się na VII Zarządzie KGB, kierownictwo podjęło starania o podniesienie rangi Biura „B” i przekształcenie go w Departament VII (czego ostatecznie nie udało się przeforsować). Do istotnych zmian organizacyjnych należało również przejście Szkoły Chorążych pod zarząd Biura „B” MSW w listopadzie 1986 r. oraz włączenie Batalionu Specjalnego KS MO w styczniu 1987 r. Zwraca uwagę to, że w latach osiemdziesiątych pionów obserwacji krajów bloku sowieckiego świadomie rezygnowały z obserwacji towarzyszącej na rzecz stacjonarnej (KGB, Stasi), co pozwalało uniknąć dekonspiracji. Jednym

¹³¹ *Ibidem.*

¹³² *Ibidem.*

z nowatorskich rozwiązań było korzystanie z systemów telewizyjnych do obserwacji figurantów. Stasi wykorzystywała telewizję do „podejmowania pod obserwację” figurantów na przejściach granicznych, z kolei służba czechosłowacka miała zainstalowany telewizyjny system obserwacji strefowej, tras oraz obiektów hotelowych. Biuro „B” szczególnie interesowało się czechosłowackimi rozwiązaniami zastosowania łączności podczas prowadzenia obserwacji w metrze.

W końcu lat osiemdziesiątych Biuro „B” MSW udało się przekształcić wzajemne kontakty z pionami obserwacji w KDL we współpracę. Dotyczyły one głównie dwóch zagadnień: szkolenia oraz sprzętu. W kwestii szkoleń najczęściej do zaoferowania miał KGB. Jeśli chodzi o sprzęt, to najbardziej pożądane były urządzenia produkcji zachodniej, następnie ZSRS i NRD. Przedstawiona analiza skłania do postawienia pytania, jaka była pozycja Biura „B” MSW w porównaniu z innymi pionami obserwacyjnymi bloku sowieckiego. Na tym etapie badań można stwierdzić, że korzystało ono z doświadczeń służb sowieckich i wschodniemieckich, samo natomiast było wzorem do naśladowania dla służb czechosłowackich i węgierskich.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Źródła publikowane

Działania komunistycznych organów bezpieczeństwa przeciwko duchowieństwu grekokatolickiemu w Polsce (1944–1956) (dokumenty), oprac. I. Hałagida, Warszawa 2012.

Gańczak F., Jaskułowski T., Knoch K., Abryszeński P., Pejaś E., *Raporty Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec–grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020.

Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989), oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010.

Opracowania

A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2005.

Aktivita NKVD/KGB a spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945–1989, red. A. Grúňová, Bratislava 2007.

Andrew Ch., Gordijewski O., *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, London 1990.

- Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina I. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, wyd. 2 popr., Poznań 2015.
- Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2014.
- Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowościowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnyk, Warszawa 2019.
- Aparat bezpieczeństwa, propaganda a Praska Wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej. Praga, 7–9 września 2008*, red. M.M. Szwykowska-Rey, Praha 2009.
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.
- Bereś W., Skoczylas J., *Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko*, Warszawa 1991.
- Błażek P., *Czechosłowacja a kryzys w Polsce w latach 1980–1981* [w:] *Świat wobec „Solidarności” 1980–1989*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.
- Błażek P., *Służba Bezpieczeństwa Państwowego a Polacy w Czechosłowacji na początku lat osiemdziesiątych XX w.* [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hytrek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2011.
- Błażek P., Żáček P., *Czechosłowacja* [w:] *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Borodziej W., *Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwa NRD wobec PRL. Wstępny zarys problematyki* [w:] *Polska – Niemcy – Europa. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Holzera*, Warszawa 2000.
- Cenckiewicz S., *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Poznań 2011.
- Childs D., Popplewell R., *The Stasi. The East German Intelligence and Security Service*, Springer 2016.
- Churáň M. et al., *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*, Praha 2000.
- Ciupa R., Komaniecka M., *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011.
- Ciupa R., *Wykorzystanie aparatów fotograficznych w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w latach 1970–1980* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022.
- Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Danyi G., *Szuka obdarowywania. Praktyki kulturowe wczesnego samizdatu na przykładzie węgierskiego czasopisma artystycznego* [w:] *Drugi obieg w PRL na*

- tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztold-Seń, N. Jarska, J. Olszek, Warszawa 2016.
- Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztold-Seń, N. Jarska, J. Olszek, Warszawa 2016.
- Essen A., *Stosunki polsko-czeskie (czeskosłowackie) w polskiej historiografii po 2000 r.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2011, nr 1 (1).
- Frazik W., Kopka B., Majchrzak G., *Dzieje aparatu represji PRL (1944–1989). Stan badań*, Warszawa–Kraków 2004.
- Gańczak F., *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981*, Warszawa 2017.
- Gasztold P., *PRL, blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm: uwarunkowania tajnych relacji w okresie zimnej wojny*, „Terroryzm. Studia, analizy, prewencja” 2022, nr 3.
- Gieseke J., *Niemiecka Republika Demokratyczna [w:] Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Gieseke J., Persak K., Kamiński Ł., *Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944–1991*, Göttingen 2009.
- Gieseke J., *The History of The Stasi. Kast Germany's Secret Police, 1945–1990*, Oxford, NY, 2014.
- Hałagida I., „A-O”, „Zakon”, „Wichrzyciele” – *działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec duchowieństwa greckokatolickiego w latach 1944/1945 – 1956/1957 [w:] Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hytrek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2011.
- Hermański S., *Struktura organizacyjna i zakres działania Biura „B” (obserwacji) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach osiemdziesiątych*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2009, nr 1 (7).
- Hilger A., *Związek sowiecki 1945–1991 [w:] Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Hytrek-Hryciuk J., Syrnyk J., *Mniejszości narodowe w Polsce wobec fenomenu „Solidarności” [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7: Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Jaskułowski T., *„Praca jest czasochłonna, monotonna i nie przynosi konkretnych rezultatów” – nasłuch wywiadowczy Stasi w PRL w latach 1980–1981 na tle współpracy MSW i MfS*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2011, nr 19.
- Jaskułowski T., *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.

- Jusupović A., *Ośrodki kształcenia chorążych w MSW. Na przykładzie Szkoły Chorążych pionu obserwacji*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10).
- Kamiński Ł., *Czeska historiografia dziejów najnowszych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 1 (5).
- Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, red. A. Ivanšević, A. Kappeler, W. Luka, A. Suppan, Frankfurt am Main 2002.
- Komaniecka M., *Informatyzacja Biura „B” MSW – koncepcje, realizacja, efekty* [w:] *High-tech za żelazną kurtyną. Elektronika, komputery i systemy sterowania w PRL*, red. M. Sikora, współpraca P. Fuglewicz, Katowice–Warszawa 2017.
- Komaniecka-Łyp M., *Drzewiecki Michał Antoni* [w:] *Leksykon ludzi bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022.
- Komaniecka-Łyp M., *Metody i zasady działania Biura „B” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1957–1990). Przegląd najważniejszych zagadnień* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022.
- Kopyś T., *Stosunki polsko-węgierskie w latach 1945–1970*, Kraków 2015.
- Kopyś T., *Współpraca polskiej i węgierskiej opozycji w latach osiemdziesiątych XX w.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2010, nr 2 (16).
- Korkuć M., „Kujbyszewiacy” – awangarda UB, „Arcana” 2002, nr 46–47.
- Kormilec S., *Schyłek PRL w oczach oficera KGB. Dziennik niedokończony 1985–1988*, oprac. A. Sobór-Świdarska, Warszawa 2020.
- Koudelka E., *Státní bezpečnosti 1954–1968. Základní údaje*, Praha 1993.
- Koutek O., *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989* [w:] *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005.
- Kurkiewicz M., Noszczak B., *Okiem sowietnika – raport doradcy z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS o pracy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (8 czerwca 1951 r.)*, „Przegląd Archiwalny IPN” 2010, t. 3.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.
- Melton H.K., Alekseenko V., Hasco M.M., Vreisleben D., *The Secret History of KGB Spy Cameras 1945–1995*, Atglen, PA, 2018.
- Melton H.K., Hasco M.M., Vreisleben D., *The Secret History of STASI Spy Cameras. 1945–1989*, Schiffer Publishing Ltd. 2020.

- Między przymusową przyjaźnią a prawdziwą solidarnością. Czesi – Polacy – Słowacy 1938/39–1945–1989*, cz. 1–2, red. P. Błażek, P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2007.
- Mitrovits M., *Zakazane kontakty. Współpraca opozycji polskiej i węgierskiej 1976–1989*, tłum. S. Brzeziński, Warszawa 2022.
- Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.
- Olaszek J., *Drugi obieg wydawniczy w PRL i samizdat w innych państwach bloku sowieckiego: podobieństwa, różnice, wzajemne wpływy [w:] Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztołd-Seń, N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2016.
- Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, oprac. Ł. Kamiński, G. Majchrzak, Warszawa 2008.
- Pajórek L., *Polska a Praska Wiosna. Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, Warszawa 1998.
- Pawlikowicz L., *Organizacja, zadania oraz wybrane problemy funkcjonowania legalnych rezydentur zagranicznych wywiadu KGB w latach 1954–1991*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne”, Warszawa 2013.
- Pawlikowicz L., *Tarcza i miecz – od rozkwitu do upadku. Podstawowe funkcje, struktury, potencjał kadrowy oraz obsada personalna Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1975–1991*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10).
- Piotrowski P., *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, Warszawa 2009.
- Pleskot P., *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)*, cz. 1: *Generalia*, Warszawa 2013.
- Poboży R., *„Byliśmy filmowcami...” Film w resorcie spraw wewnętrznych [w:] Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022.
- Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. I*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 3 (2).
- Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990. Cz. II*, oprac. R. Osek, M. Grabowiecki, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 4 (3).
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1–2, przyg. I. Baeva et al., oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2009.
- River Ch., *The Stasi. The History and Legacy of East Germany's Secret Police Agency*, CreateSpace Independent Publishing Platform 2018.

- Sawicki W., *Raport Kiszczaka dla Moskwy, czyli czego nie powiedział minister Widacki*, Kraków 2002.
- Sawicki W., *Współpraca Wojciecha Jaruzelskiego z organami Informacji Wojskowej w świetle materiałów wschodnioniemieckiej Stasi. Studium źródłoznawcze, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 3 (10).*
- Schaefer B., *Wschodnioniemiecka Stasi, Kościół katolicki i „Solidarność” w latach 1978–1989* [w:] *Świat wobec „Solidarności” 1980–1989*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.
- Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005.
- Szwagrzyk K., *Kadry aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Tantzscher M., *Grupy operacyjne Stasi w krajach bloku wschodniego, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 1 (9).*
- Tantzscher M., *Was in Polen geschieht, ist für die DDR eine Lebensfrage! – Das MfS und die polnische Krise 1980/1981* [w:] *Materialien der Enquete Kommission. Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland*, Baden-Baden 1995.
- Tantzscher M., *„Zaczynamy tworzyć nowe, dobre tradycje we współpracy”. O kontaktach tajnych służb PRL i NRD na podstawie akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwa NRD* [w:] *Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD a Polską w latach 1949–1990*, red. B. Kerski, A. Kotuła, K. Ruchniewicz, K. Wóycicki, Wrocław 2009.
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.
- Ungváry K., Tabajdi G., *Węgry* [w:] *Czeekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Veselý L., *Kilka uwag na temat walki z tzw. banderowcami w powojennej Czechosłowacji* [w:] *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005.
- Walczak J., *Solidarność Polsko-Czechosłowacka (SPCz). Współpraca opozycji antykomunistycznej z Polski i Czechosłowacji w latach 1978–1990, „Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki. Studia z Nauk Społecznych” 2010, nr 3.*
- Weremiuk S., *Specyfika stosunków polsko-radzieckich w latach 1944–1991, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, t. 6, nr 11.*
- Widacki J., *Czego nie powiedział gen. Kiszczak?*, Warszawa 1992.
- Wolf M., McElvov A., *Człowiek bez twarzy. Autobiografia szefa STASI*, tłum. K. Dmoch, Warszawa 1999.
- Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki et al., Warszawa 2013.

- Žáček P., *Štb na Slovensku za „normalizácie“: Agónia komunistycznej moci v zvodkách tajne polície*, Bratislava 2002.
- Zavacká N., *Słowacka historiografia dziejów najnowszych od 1990 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (3).
- Zechenter A., *Towarzysz Atlas donosi... Działania Stasi w PRL przeciwko Solidarności w 1981 r. Rola ambasady NRD w Warszawie (cz. 1)*, „Arcana” 2009–2010, nr 86–87.
- Zechenter A., *Towarzysz Atlas donosi... Działania Stasi w PRL przeciwko Solidarności w 1981 r. Rola ambasady NRD w Warszawie (cz. 2)*, „Arcana” 2010, nr 92–93.
- Żebrowski A., *Polskie służby specjalne w latach 1983–1996. Wybrane aspekty*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica X” 2011, nr 87.
- Любянка. *Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, 1917–1991. Справочник*, сост. А.И. Кокурин, Н.В. Петров, Москва 2003.
- Север А., Колпакиди А., *КГБ*, Москва 2010.

Netografia

- Casey M., *Tajemnica Kremla. Podejrzane zgony, pobłażliwość Waszyngtonu i niewidzialna broń Moskwy*, <https://wiadomosci.onet.pl/politico/niewidzialna-bron-moskwy-przez-lata-atakowala-promieniowaniem/6e4cmnl>, dostęp 2 XI 2023 r.
- Schmole A., *Hauptabteilung VIII Beobachtung Ermittlung/ HA VIII*, <https://www.stasi-unterlagen-archiv.de/mfs-lexikon/detail/hauptabteilung-viii-beobachtung-ermittlung-ha-viii/>, dostęp 13 VII 2023 r.
- U. S. Embassy Moscow <https://ru.usembassy.gov/embassy-consulates/moscow/>, dostęp 4 XI 2023 r.

Filmy

- Życie na podsłuchu*, reż. F. Henckel von Donnersmarck, 2006.

Streszczenie: Artykuł dotyczy relacji między pionami obserwacji resortów bezpieczeństwa PRL i jej głównych partnerów: Związku Sowieckiego, NRD, Czechosłowacji i Węgier. Ta tematyka nie była dotąd przedmiotem osobnych studiów – ani w kontekście relacji bilateralnych między poszczególnymi służbami, ani w ramach badań nad służbą obserwacyjną PRL. Ze względu na zachowaną dokumentację w artykule w sposób szczególny skupiono się na latach osiemdziesiątych. Bazę źródłową tekstu stanowią materiały Biura „B” MSW: sprawozdania pionu „B”, raporty i sprawozdania kierownictwa Biura „B” do ministra spraw wewnętrznych z wizyt przedstawicieli bratnich służb w MSW lub delegacji kierownictwa biura w krajach demokracji ludowej.

W końcu lat osiemdziesiątych Biuro „B” MSW udało się przekształcić wzajemne kontakty we współpracę. Dotyczyła ona głównie dwóch zagadnień: szkolenia oraz sprzętu. W kwestii szkoleń najwięcej do zaoferowania miał KGB. Jeśli chodzi o sprzęt, to najbardziej pożądane były urządzenia produkcji zachodniej, następnie ZSRS i NRD. Na tym etapie badań można stwierdzić, że Biuro „B” MSW chętnie korzystało z doświadczeń służb sowieckich i wschodnioniemieckich, samo natomiast było wzorem do naśladowania dla służb czechosłowackich i węgierskich.

Słowa kluczowe: współpraca, Biuro „B” MSW, KGB, MfS, Stasi, StB, AVSZ

Monika Komaniecka-Łyp (ur. 1975) – doktor nauk historycznych, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Krakowie. Zainteresowania badawcze: aparat bezpieczeństwa PRL, historia najnowsza Polski oraz historia dyplomacji. Zajmuje się badaniami nad pionami techniczno-operacyjnymi Służby Bezpieczeństwa, ewidencją i archiwum SB, problematyką katyńską, historią Solidarności oraz placówek dyplomatycznych Francji w Polsce. Stypendystka rządu francuskiego (2003, 2015). Autorka wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych z historii najnowszej. Opublikowała m.in. album *Szpiegowski arsenał bezpieki* (wspólnie z Robertem Ciupą, 2011) oraz monografię *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* (2014) nominowaną w konkursie „Książka Historyczna Roku” (2014) oraz w konkursie im. prof. Tomasza Strzembosza (2015). Redaktorka naukowa kilku publikacji źródłowych, m.in. książki *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* (2018) oraz tomu *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice* (2022).

Cooperation between Bureau “B” of the Ministry of the Interior with Its Counterparts in the Security Services of the Soviet Bloc (Namely Those of: the USSR, the GDR, Czechoslovakia and Hungary). Working Methods and “Exchange of Operational Experience”

Abstract: The article deals with the relations between the surveillance departments of the security ministries of the People’s Republic of Poland and its main partners: the Soviet Union, the GDR, Czechoslovakia and Hungary. This topic has not been a separate subject of study so far – neither in the context of bilateral relations between individual services, nor within the framework of research on the surveillance service of the People’s Republic of Poland. The article discuss-

es contacts with individual countries and the most relevant aspects of these relationships. Due to the preserved documentation, special attention was paid to the 1980s. The source base for the text are materials from Bureau "B" of the Ministry of the Interior, namely: reports by Bureau "B", reports by the management of Bureau "B" to the Minister of the Interior on visits of representatives of related services to the Ministry of the Interior, and reports of delegations of the bureau's management to other countries of the Eastern bloc.

In the late 1980s, Bureau "B" of the Ministry of the Interior succeeded in transforming mutual contacts into cooperation. It focused on two issues: training and equipment. In terms of training, the KGB had the most to offer. In terms of equipment, Western-made equipment was most in demand, followed by equipment from the USSR and East Germany. At this stage of research, it can be concluded that Bureau "B" of the Ministry of the Interior was keen to draw on the experience of the Soviet and East German services, while it itself was a role model for the Czechoslovak and Hungarian services.

Keywords: cooperation, Bureau "B" of the Ministry of the Interior, KGB, MfS, Stasi, StB, AVSZ

Monika Komaniecka-Łyp (b. 1975) – historian, PhD, employee of the IPN Branch Office for Historical Research in Cracow. Research interests: the security apparatus of the Polish People's Republic, recent Polish history, and the history of diplomacy. She deals with research on the technical and operational divisions of the Security Service, the records and archives of the Security Service, Katyń issues, the history of Solidarity, and French diplomatic missions to Poland. She is a French Government scholarship holder (2003, 2015) and author of numerous academic and popular science articles on recent history. Her publications include: the album *Szpiegowski arsenał bezpieczeństwa* [The Spy Arsenal of the Security Service] (jointly with Robert Ciupa, 2011), and the monograph *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* [Under surveillance and wiretapped. The material tools used in the operational work of the security apparatus in Cracow Voivodship in the years 1945–1990] (2014). She was a nominee of the "Historical Book of the Year" competition (2014) and the Prof. Tomasz Strzembosz competition (2015). The academic editor of several primary source publications, including: the book: *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* [Operational records and archives of the security organs of the Polish People's Republic in the years 1944–1990. A collection of standards] (2018) and the volume *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice* [Surveillance in the service of the Security Service. Studies and Sketches] (2022).